

Rumeli Kazaskeri Sahhaf Şeyhzâde Es-Seyyid Mehmed Efendi'nin Kazaskerliği ve Mülâzemet Sistemindeki Değişimlerin Rûznâmçelerine Etkisi

The Kazaskery of Rumeli Kazasker Sahhaf Şeyhzâde Es-Seyyid Mehmed Efendi's and the Effects of Changes in the Mülâzemet System on Rûznâmçes

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

Tacetin Demirel

Uşak Üniversitesi
tacetin.demirel45@gmail.com

Saim Savaş

Uşak Üniversitesi
saim.savas@usak.edu.tr

Başvuru/Submitted:

4 Ocak 2024

Kabul/Accepted:

4 Mart 2024

DOI: 10.21021/osmed.1414686

Atıf/Citation:

Demirel, T; Savaş, S. "Rumeli Kazaskeri Sahhaf Şeyhzâde Es-Seyyid Mehmed Efendi'nin Kazaskerliği ve Mülâzemet Sistemindeki Değişimlerin Rûznâmçelerine Etkisi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 21 (2024): 88-114.

Benzerlik / Similarity: 17

Öz

Osmanlı ilmiye teşkilatı ve mülâzemet sisteminin işler yapısını bir düzene koymak, adli, eğitim-öğretim ve ifta işlerini bir düzen içerisinde yürütmek amacıyla birçok kanunnâmenin varlığı bilinmektedir. Özellikle 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ilk çeyreğine değin Osmanlı ilmiye mesleğine girişin temeli niteliğinde olan mülâzemet sistemine bir işlerlik yapısı kazandırmak ve ilmiye mesleğine girmek isteyen talebeleri gerek sayısal gerek nitelik bakımından kontrol etmek amacıyla birçok düzenleme bulunmaktadır. Bu bağlamda iş bu çalışmada 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin kazaskerliği öncesi ve döneminde mülâzemet sistemine dair çıkarılan beş adet hatt-ı hümayûnun Sahhaf Şeyhzâde'nin tuttuğu rûznâmçelere ne derece yansıdığı ve düzenlemelerin uygulanıp uygulanmadığı sorgulanmıştır. Sorgulama neticesinde bahsi geçen bu beş adet düzenlemenin etkilerinin Rumeli kazaskeri Sahhaf Şeyhzâde'nin kayıt altına aldığı rûznâmçelerde görüldüğü, mülâzemet sisteminin işler yapısının değişime uğraması bakımından çıkarılan hatt-ı hümayûnların, mülâzemet sistemi üzerinde bir değişime sebep olduğu, istisnalar dışında çıkarılan beş adet düzenlemeye uygun hareket edildiği tespit edilmiştir. Her ne kadar Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği öncesi ve döneminde çıkarılan mezkûr hatt-ı hümayûnlar, mülâzemet sistemi üzerinde bir değişim ve dönüşüm meydana getirirse de söz konusu bu hükümler, mülâzemet sistemi özelinde kronikleşen sorunların varlığını ve bu sorunların hala çözülmediğini işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazasker, Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi, Hatt-ı Hümayûn, Mülâzemet, Rûznâmçe.

Abstract

It is known that there are many laws in order to put the working structure of the Ottoman ilmiye organisation and mülâzemet system in order and to carry out the judicial, education and fatwa affairs in an orderly manner. Especially from the 16th century to the first quarter of the 18th century, the existence of many regulations attracts attention in order to give a functional structure to the mülâzemet system which is the log of the entrance to the Ottoman ilmiye profession, and to over control the students who want to enter the ilmiye profession, both numerically and qualitatively. In this context, in the first quarter of the 18th century, it has been questioned to what extent Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi's five hatt-ı hümayûns related to the mülâzemet system, which were issued before and during his kazaskery, were reflected in the rûznâmçes kept by Sahhaf Şeyhzâde and whether the regulations were applied or not. As a result of the inquiry, the effects of these five regulations were seen in the rûznâmçes recorded by the Rumeli kazasker Sahhaf Şeyhzâde, and that the hatt-ı hümayûns, which were issued in terms of changing the working structure of the mülâzemet system, caused a change in the mülâzemet system, and that the five regulations, with exceptions, acted accordingly has been detected. Although the aforementioned hatt-ı hümayûns, which were issued before and during the kazasker of Sahhaf Şeyhzade, brought about a change and transformation on the mülâzemet system, these provisions indicate the existence of chronic problems in the mülâzemet system and that these problems have not been resolved yet.

Keywords: Kazasker, Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi, Hatt-ı Hümayûn, Mülâzemet, Rûznâmçe.

Giriş: Neden Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi

18. yüzyılın ilk çeyreğinde görev almış birçok kazasker¹ bulunmakla birlikte diğer kazaskerler arasından neden Sahhaf Şeyhzâde'nin seçildiğine değinmek yerinde olacaktır.

Sahhaf Şeyhzâde'nin seçilmesindeki en önemli sebep; 18. yüzyıl içerisinde Osmanlı ilmiye mesleğinin temeli² niteliğini taşıyan mülâzemet³ sisteminin işler yapısının değişimine ve tekrardan düzene konulmasına neden olan 1715 tarihli iki adet hatt-ı hümayûnun⁴ bulunması ve bu iki hatt-ı hümayûnun etkilerinin Sahhaf Şeyhzâde'nin rûznâmçelerinde⁵ görülebilecek olmasıdır. Ancak yapılan incelemeler sonucunda söz konusu hatt-ı hümayûnların Sahhaf Şeyhzâde'nin Rumeli kazaskerliği döneminde çıkarılmadığı ortaya çıkmıştır. Bu da bahsi geçen hatt-ı hümayûnların kimin Rumeli kazaskerliği döneminde çıkarılmış olabileceği sorusunu akla getirmektedir.

Başlangıçta Raşid Mehmed Efendi'nin eserinden hareketle 1715 tarihli düzenlemelerin, Menteşzâde Abdurrahim Efendi'nin üçüncü dönem Rumeli kazaskerliğine rastlamış olabileceği düşüncesi hâkimdi. Ancak yapılan inceleme sonucunda 1715 tarihli düzenlemelerin Menteşzâde'nin üçüncü dönem Rumeli Kazaskerliği dönemine değil, Damadzâde Ahmed Efendi dönemine rast geldiği tespit edilmiştir.

Şöyle ki; Raşid Tarihi dikkatle incelendiğinde düzenlemeler ile ilgili net bir tarih belirtilmemektedir. Yapılan düzenlemeler, Raşid Tarihinde H.1127 tarihli anlatılan olaylar

¹ 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Rumeli kazaskerliğinde görev alan ulema listesine ulaşmak için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 3 Cilt, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 93, 2018), 2264-2265, 2777-2779. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 4 Cilt, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 93, İstanbul 2018), 3366-3367.

² Bir Osmanlı talebesinin ilmiye mesleğinde görev alabilmesi için belirli dereceye sahip medreselerden mezun olması, sonra Rumeli kazaskerinin tuttuğu mülâzemet ruznâmçesine ismini yazdırması ve kadı ve müderris olarak atanana değin beklemesi gerekmektedir. Bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 55; Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 28-37. İşte bu bakımdan mülâzemet, ilmiye mesleğine girişin temeli niteliği taşımaktadır.

³ Etimolojik açıdan *lüzum* fiilinden türeyen mülâzemet, bir şey veya kişiye bağımlı kılınma, bir işle iştigal olmaktır. Bkz. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 2011), s. 1173. Mülâzemet, Osmanlı ilmiye teşkilatı bakımından staj eğitimi işaret etmektedir. İlmiye müessesesi bakımından Sahn veya Süleymaniye medreselerinden birinden icazet almış bir talebenin Osmanlı ilmiye müessesesindeki bir göreve atanıncaya kadarki geçirmiş olduğu staj dönemidir. Bkz. Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri*, I Cilt, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2005), 116; Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", TDV İslam Ansiklopedisi XXXI (Ankara 2001), s. 537. Aynı zamanda mülâzemet maaşsız olarak tecrübe kazanma sürecini de ifade etmektedir. Bkz. Serkan Erdoğan, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Hakkârî Doğumlu Memurlar", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/1, (Haziran 2021): 128; Osmanlılar açısından mülâzemet sistemi iki farklı aşamada ele alınmaktaydı. Birincisi, görevini icra eden ulemanın görevini sonlandırmasının ardından bir sonraki göreve atanıncaya değin geçirdiği dinlenme zamanını, ikincisi ise medrese eğitimi tamamlayan talebenin kadı veya müderris olarak görevlendirilmesi adına Rumeli kazaskerinin tuttuğu rûznâmçeye ismini yazdırıp tayin oluncaya kadar beklemesi gereken süreci ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Yasemin Beyazıt, "Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)" *Belleten*, 73/267, (Ağustos 2009): 425; Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 49/49, (Mart 2017): 89-90; Cornel Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev., Ayla Ortaç, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 24.

⁴ Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, 2 Cilt, haz., Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013). 901-902.

⁵ Kelime kökeni bakımından gün manasını taşıyan *rûz* ve mektup manasını taşıyan *nâme* kelimelerinin bir araya gelerek oluşan *rûznâme* küçültme ekini alarak *rûznâmçe*'ye evrilmiştir ve Osmanlı Devleti'nde muntazaman kayıt altına alınan evrak anlamını taşımaktadır. Bkz. Parlatır *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1422-1423. Kazaskerlerin tuttukları defterler de bu isimle adlandırılmaktadır. Kayıt altına alınan bu defterler gerek ilmiye müessesesine adını atan talebelerin gerekse kadı ve müderris olarak görevlendirilen kişilerin yer edindiği kayıtlardır. Detaylı bilgi için bkz. Yasemin Beyazıt, "Kazasker Ruznâmçelerinde Tipoloji ve Yeterlik", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, ed., Ümit Ekin, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013). 97-112. Rûznâmçe hakkında genel bilgi için ayrıca bakınız; Erhan Afyoncu, "Rûznâmçe", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXV (İstanbul 2008), s. 276-278.

içerisinde yer almaktadır. Düzenlemelerin yapıldığı tarih tam olarak belli olmasa da takribi bir tarihin belirlenmesi için Raşid Tarihi ile birlikte Şeyhi Mehmed Efendi'nin Vekâyi'ü'l-Fuzalâsı incelenmiştir. İlmiye teşkilatına getirilen düzenlemeler öncesinde Kevakibizâde Veliyüddin Efendi'nin Haleb'e sürgünün anlatıldığı bir kısım bulunmaktadır ve bu kısım Vekâyi'ü'l-Fuzalânın dördüncü cildinde H.1127 “Rebiülevvelinin yirmi beşinci günü” olarak tarihlenmektedir.⁶ Raşid Tarihinde de ikinci düzenleme öncesi Katl-i Mehmed Efendi olayının anlatıldığı bir bölüm bulunmaktadır ve eserde bu olay “Cumadelulasının üçüncü günü” olarak belirtilmektedir.⁷

Raşid Tarihinde mülâzemet sistemine dair getirilen düzenlemeler sonrasında anlatılan bir başka olayda “*Vusul-ı Ordu-yı Hümayun*” hadisesidir. Hadise “mah-ı mezbûrun yedinci günü” olarak aktarılmaktadır.⁸ Eğer bu olay “Cumadelulasının yedinci gününde” ise mülâzemet sistemine getirilen 1715 tarihli düzenlemelerin Menteşzâde Abdurrahim Efendi'nin üçüncü dönem Rumeli Kazaskerliği döneminde olmadığı, Damadzâde Ahmed Efendi'nin Rumeli kazaskerliği döneminde olduğu kanısına varılmaktadır. Ayrıca söz konusu kanıyı kanıtlar nitelikte bir olay bulunmaktadır. Vekâyi'ü'l-Fuzalâ'nın üçüncü cildinde ise hem Rumeli Kazaskerlerinin atamalarının yer aldığı listede⁹ hem Menteşzâde'nin hayatının anlatıldığı bölümde Damadzâde'nin Rumeli Kazaskerlik görevinin “13 Cemazielahirde” bittiği, yerine gelen Menteşzâde'nin ise sadece on gün Rumeli kazaskerlik görevinde kaldığı ve daha sonra şeyhülislamlığa atandığı belirtilmektedir.¹⁰

O halde mülâzemet sistemine getirilen 1715 tarihli düzenlemeler Damadzâde'nin Rumeli kazaskerliği dönemine rastlıyorsa neden Sahhaf Şeyhzâde'nin seçildiği sorusu akla gelmektedir.

Damazzâde'nin Rumeli kazaskerliği döneminin neden uygun düşmediği sorusuna şu cevabı vermek yerinde olacaktır. Damadzâde'nin uygun olmamasına dair en önemli sebep, kazaskerliği döneminde kaydettiği mülâzemet defterinin henüz tasnif edilip araştırmaya açılmamış olması¹¹, bu nedenle düzenlemelerin etkisinin defter üzerinde görülemeyecek olmasıdır. Fakat Damadzâde'nin kadı ve müderris tevcihatlarına ilişkin rûznâmçesi mevcuttur.¹² Söz konusu iki kazaskere istinaden Sahhaf Şeyhzâde'nin Rumeli kazaskerliği sırasında kaydettiği mülâzemet defteri günümüze ulaşmıştır. Söz konusu bu defter, 1715 tarihli düzenlemeler hususunda etkisi görülebilmesi açısından elimizde mevcut en yakın tarihli defterdir. Ayrıca Sahhaf Şeyhzâde'nin kadı ve müderris tevcihatlarına ilişkin ruznamçesi de bulunmaktadır.

Özetle, Sahhaf Şeyhzâde döneminin seçilmesindeki sebepler; kendisinin hem mülâzemet hem kadı ve müderris tevcih kayıtlarının bulunduğu defterlere sahip olması, kaydettiği mülâzemet defterinin 1715 tarihli mülâzemet sistemine getirilen düzenlemelerin etkisinin görülebilmesi açısından en yakın tarihli defter niteliği taşıması, hem mülâzemet kayıtlarının, hem kadı ve müderris

⁶ Şeyhi Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 4 Cilt, 3205.

⁷ Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e.*, 902.

⁸ Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e.*, 903.

⁹ Şeyhi Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 3 Cilt, 2777-2779.

¹⁰ Şeyhi Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 3 Cilt, 2662-2666.

¹¹ Cahid Baltacı çalışmasında 257 adet Rumeli, 120 adet Anadolu kazaskerliğine ait rûznâmçeleri tanıtmaktadır. Söz konusu bu tanıtımda henüz tasnif edilip araştırmaya açılmamış olacak ki Damadzâde Ahmed Efendi'nin mülâzemet defterinin olmadığı dikkati çekmektedir. Bkz. Cahid Baltacı, “Kazasker Ruznâmçeleri'nin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti” *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, 4/37, (Temmuz 1979): 58-59, 73. Ayrıca bkz. İsmail Kurt, Bilgin Aydın ve İlhami Yurdakul, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2006), 40-59.

¹² Baltacı, *a.g.m.*, 73; Kurt, Aydın ve Yurdakul, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi*, 49.

tevcihlerinin olduğu rûznâmçe kayıtlarında da mülâzemet sistemi üzerine getirilen iki ayrı düzenlemenin dışında üç ayrı düzenlemenin bulunmasıdır.

Bu çalışmanın amacı; 18. yüzyılın önemli âlimlerinden Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'yi ve rûznâmçelerini tanıtmak, onun kazaskerliği döneminde Osmanlı ilmiye teşkilatının temeli niteliğinde olan mülâzemet sistemine dair meydana gelen değişimleri ortaya koymak ve bu değişimlerin Sahhaf Şeyhzâde'nin kaydettiği mülâzemet ve tevcih ruzâmçelerine ne derece yansıyor yansımadığını tespit etmektir.

1. Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin Hayatı ve İlmî Kariyeri

Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi, H. 1050 tarihinde Sofya kadısı¹³ iken vefat eden Sahhaf Şeyhzâde adıyla bilinen Abdülbaki Efendi'nin oğludur.¹⁴ Mehmed Efendi, doğumundan reşit olana kadar ilimle meşgul olup, buradaki gayret ve çabası neticesinde Sultan Bayezid Medresesinin müderrisliğini de yürüten Şeyhülislam Sunizâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin talebesi olmuştur. Mehmed Efendi burada öğrenimini tamamladıktan sonra îâdeden¹⁵ mülâzım olmuştur. Mülâzemetinden sonra ilmiye kariyerine günlüğü kırk akçe olan Ahi Çelebi medresesine “ibtida-i hariç” derecesi ile H.1084 Ramazan'ında atanmasıyla başlamıştır. Bundan yaklaşık beş yıl sonra yine aynı medresede Hamidzâde Abdullah Efendi yerine bir üst rütbe olan “hariç” derecesine yükselmiştir. Burada üç yıl görev yaptıktan sonra H. 1092 Recebinde Trabzoni Hasan Efendi yerine Hadım Hasan Paşa medresesine, H.1094 Muharreminde selefi Hasan Efendi yerine Topkapı içerisindeki Ahmed Paşa medresesine tayin olmuştur. H. 1096 Rebiülevvelinde Semercizâde Mehmed Efendi'den boşalan “ulâ” ile Şeyhülislam Zekeriya Efendi Medresesine atanan Sahhaf Şeyhzâde, H. 1099 Saferinde de Çeşmizâde Abdülkerim Efendi yerine “mevleviyet” payesi olan Sahn derecesine¹⁶ sahip medreselerden birine tayin olmuştur. H. 1100 Muharreminde bir derece

¹³ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e.*, 1058.

¹⁴ Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin hayatına dair bilgilerinin büyük çoğunluğu Şeyhî Mehmed Efendi'nin eserine dayanmaktadır. Bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2671-2674. Yine Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında bilgi edinmek için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, 3 Cilt, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1016.

¹⁵ Mülâzemet sistemi özelinde ilmiyeye girişlerde rol üstlenen belli başlı mülâzemet yolları bulunmaktadır. Bu yollardan kısaca bahsedecek olursak; müderris talebeleri îâdeden olarak müflikten, kazaskerlerin tezkirecilik hizmetinde bulunan talebeler tezkireciliğinden, şeyhülislamın fetva eminliğinde bulunan talebesi fetva eminliğinden, ulemanın bir görevden diğerine atanmalarında teşriften, bir âlimin vefatından sonra kalan bir kısım talebenin mesleğe girmesi mevâtadan, ulema çocuklarının önemli hizmetlerde yararlılık göstermeleri ile müstakilen ve yedi senede bir ilan edilen nöbet usulünden yani nevbetten mülâzım olurlardı. Konu hususunda detaylı malumat için bkz. Tacettin Demirel, “XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmîye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi” (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2019), 38-94; Mehmet İpşirli, “Osmanlı Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10/11, (1982): 223-224; İpşirli, “Mülâzemet”, 538; Beyazıt, *a.g.e.*, 49-75. Beyazıt, “Şeyhülislamlığın Değişen Rolü”, 427-428.

¹⁶ Fatih Sultan Mehmed'in ilmiye kanunâmesinde bir müderrisin kat edeceği medrese hiyerarşisi anlatılmaktadır. Burada Sahn mollâlarının “makam-ı “mevleviyet”dedür” ibaresi geçmektedir. Bkz. Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğunda Âlimler ve Sultanlar*, İstanbul: (Klasik Yayınları, 2019), 80-81.

“Mevleviyet” seviyesi bir âlim için büyük önem arz etmektedir. Bir müderrisin yetiştirdiği talebesini kazasker ruznamçesine mülâzım yazdırabilmesi için “mevleviyet” derecesine erişmesi gerekliydi. Bkz. Atçıl, *a.g.e.*, 138, 181-185; Beyazıt, *a.g.e.*, 28-30. Örneğin İsmail Hakkı Uzunçarşılı eserinde bir kişinin mülâzım olabilmesinin Sahn veya Süleymaniye medreselerinden birini tamamlaması gerektiğini beyan eder. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 55; Bu açıdan bakıldığında es-Seyyid Mehmed Efendi'nin Sahn medreselerinden birine hareket etmesi, yetiştirdiği talebeleri mülâzım yazdırıp ilmiye teşkilatında kendi nüfuzunu oluşturabilmesi bakımından bir başlangıcı ifade etmektedir. Çünkü yüksek dereceli ulemanın aldığı maaş ve elde ettiği hiyerarşik statünün yanında verdikleri mülâzım sayıları da onların ilmiye teşkilatındaki yeri ve konumları açısından önem arz etmekteydi. “Mevâlî”nin verdiği mülâzım sayıları için bkz. Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Belleten*, 61/232, (Aralık 1997): 643-645; Demirel, *a.g.t.*, 40-89.

üstü olan Gazanfer Ağa medresesine, H. 1101 Rebiülevvelinde Emrullah Efendi yerine Zâl Paşa medresesine atandıktan sonra H. 1103 Zilhiccesinde Üsküdar'daki Valide Sultan medresesi kendisine ihsan buyrulmuştur. Yaklaşık dört yıla yakın bir sürenin ardından H. 1107 Rebiülevvelinde Süleymaniye derecesine sahip medreselerden birine terfi ettikten sonra, H. 1110 Saferinde selefi Abdülkadir Efendi yerine Darülhadis Süleymaniye medresesine geçmiştir. Böylece Sahhaf Şeyhzâde ilmiyenin tedris işleriyle meşgul devr-i medaris silsilesini tamamlamış¹⁷ ve aynı yılın Rebiülevvelinde Yek-Çeşm Süleyman Efendi'den boşalan Yenişehir kazası mutasarrıflığına getirilmek suretiyle ilmiyenin adli işlerinden sorumlu olan kadılık kariyerine adımını atmıştır.

Yaklaşık on altı aylık Yenişehir kadılığının ardından H. 1111 Recebinde mazûl¹⁸ olmuş, dört yıla yakın infisal¹⁹ süresinin ardından H. 1115 Rebiülahirinde Edirne payesi ile Abdurrahimzâde Yahya Efendi üzerinden İznik kadılığı arpalık olarak verilmiş, aynı yılın Şevval ayında Çivizâde Ataullah Efendi'den boşalan Edirne kadılığına atanmıştır. H. 1116 yılının Cumadelahirinde Kite kazası zammıyla İslimiyye kaza kadılığı arpalık kılınmış, H. 1118 Muharreminde de İstanbul Payesi ile Pravadi kadılığı ihsan olunmuştur. Takriben üç yıla yakın bir sürenin ardından H. 1119 Rebiülevvelinde halefi Şemseddinzâde Mehmed Efendi üzerinden ikinci defa zam ile İznik kaza kadılığına tayin olup, aynı yıl içerisinde İmam-ı Şehriyari el-Hacc Mehmed Efendi yerine fiilen İstanbul kaza kadılığı kendisine verilmiştir. H. 1120 Zilkadesinde zam olarak kendisine ihsan kılınan Karaburun kadılığı, H. 1121 yılının Şaban ayında kendisinden alınıp Tabib Süleyman Efendi'ye verilmiş, kendisine de Tevfikizâde Mehmed Efendi'den boşalan Mihaliç kadılığı tevcih edilmiştir. Tarihler H. 1123 yılının Zilhicce ayına işaret ettiğinde Sahhaf Şeyhzâde, İsmail Efendi yerine ilmiye teşkilatının en üst makamlarından biri olan Anadolu kazaskerliğine²⁰, H.1128 Rebiülahirinde de Rumeli kazaskerliğine tayin olmuştur. Burada yaklaşık bir yıl görev yapan Sahhaf Şeyhzâde H. 1129 Rebiülevvelinde görev süresini tamamlamıştır.²¹

Rumeli kazaskerliği görevi sırasında görevinin sonlarına doğru 1-2 aydan beri hasta olan²² Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi iyice rahatsızlanmış ve H.1129 Rebiülahirinin ikinci

¹⁷ Es-Seyyid Mehmed Efendi'nin müderrislik hayatının anlatıldığı ve Şeyhî Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan eserde yalnızca "İbtida", "Haric", "Sahn", "Süleymaniye" ve "Darülhadis" gibi beş farklı medrese rütbesinden bahsedilmiş; ilgili eserde bahsi geçen rütbeler dışında herhangi bir medrese derecesinden söz edilmemiştir. Şahsın müderrislik hayatına dikkatli bir şekilde bakıldığında kırk akçelik medreseden başlamak suretiyle on bir medresede görev yaptığı tespit edilmektedir. Osmanlı devletindeki medrese dereceleri dikkate alındığında şahsın devr-i medaris kuralına muntazaman olmasa da genel olarak bu silsileye bağlı kaldığı söylenebilir. Osmanlı medrese dereceleri için bkz. Baltacı, *a.g.e*, s. 73-75; Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 331-332; Uzunçarşılı, *a.g.e*, 17-22, 42-43; Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiyesi Sınıfı*, (İstanbul: Birey Yayınları, 2004), 58-62.

¹⁸ Sözlükte memuriyetten çıkarılmış anlamında olan mazûl, Osmanlı ilmiye mesleğinde görevi bitmiş müderris ve kadıları işaret etmektedir. Bkz. Parlatur, *a.g.e*, 1028.

¹⁹ İnfisal: Ayrılma, uzaklaşma terk etme, memuriyetini sonlandırma, görevden alma anlamlarını taşımaktadır. Bkz. Parlatur, *a.g.e*, 742. İlimiyeye teşkilatı açısından ise görevinden mazul olmuş ulemanın bir sonraki göreve atanıncaya kadar geçirdiği dinlenme sürecini ifade etmektedir. Bkz. Beyazıt, "Şeyhülislamlığın Değişen Rolü", 425.

²⁰ Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin H. 1123 yılında Anadolu Kazaskeri olduğu bilgisi Şeyhî Mehmed Efendi'nin eserinden elde edilmiştir. Bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e*, 2673. Lakin Raşid Tarihinde ise Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin H. 1124 yılında Nakîbüleşraf olduğu, daha sonra bi'l-fi'l İstanbul kadılığı yaptığı, on beş ay İstanbul kadılığının ardından Anadolu kazaskeri olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e*, 1058. Özetle her iki kaynak birbirini ile karşılaştırıldığında şahsın Anadolu kazaskerliği konusunda tarihsel anlamda bir ifade uyumsuzluğu dikkati çekmektedir.

²¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e*, 2673-2674.

²² Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e*, 1057.

günü hayata gözlerini yummuştur. Cenazesi bir gün sonra Sultan Mehmed Han Camii'nden kaldırılıp Zincirli Kuyu yakınındaki eniştesi merhum İdris Efendi kabri civarına defnedilmiştir.²³

2. Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin Kazaskerliği ve Değişen Mülâzemet Sistemi

Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği dönemine ait mülâzemet sistemindeki değişim ve dönüşümlerden bahsetmeden, öncesinde mülâzemet sisteminde daha önce başlatılan değişim ve dönüşümlerden bahsetmek yerinde olacaktır.

15. yüzyılın sonlarından itibaren var olduğu düşünülen²⁴ mülâzemet sistemine dair ilk düzenleme Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmıştır.²⁵ Bu dönemde Ebussuud Efendi'nin kazaskerliği öncesinde mülâzemet sistemi özelinde işler bir yapının eksikliği dikkati çekmiştir. Söz konusu meselenin halli için birtakım düzenlemeler ile medreseden mezun talebelerin ilmiye mesleğine girişlerinin kontrol edilebilmesi için işler bir yapı kazandırılmak istenmiştir. Nitekim Atâî, Ebussuud'un Rumeli kazaskeri olduğu süre zarfına değin birçok kişinin ilmiye müessesesine girebilmelerinin mümkün olduğunu beyan etmesinin ardından, Anadolu kazaskeri Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin ecnebilerin ilmiyeye girişlerini engellediğini ve söz konusu hadise konusunda ecnebilerin mutabık kalarak padişaha şikâyetlerini ilettiklerini ifade etmektedir. Bu şikâyetler üzerine Kanuni Sultan Süleyman, mülâzemet sisteminin düzene konulması için dönemin şeyhülislamı Ebussuud Efendi'yi görevlendirmiştir. Buna göre Ebussuud Efendi, mülâzımlar için ayrı bir defter tutulmasını kazaskerlere emretmiştir. Buna ek olarak her bir ulemanın görev statüsü dikkate alınarak vereceği mülâzım sayısı belirlenmek suretiyle, kabiliyetli adaylar için yedi senede bir uygulanması koşuluyla nöbet usulü ile mesleğe girmeleri kanunlaşmıştır.²⁶ Bu bilgilerden yola çıkarak Ebussuud Efendi'nin Şeyhülislamlığı esnasında var olan sistemin bir düzene konulduğu ve bir işler yapı oluşturulduğu söylenebilir.²⁷ Söz konusu düzenlemenin ardından ilmiyede görev

²³ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2673-2674; Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e.*, 1057-1058.

²⁴ Mülâzemet Sisteminin ne zaman ortaya çıktığı meselesi net olmamakla birlikte söz konusu meselenin ortaya çıkışı 15. yüzyılın sonu olabileceği düşüncesi hakimdir. Mehmet İpşirli'nin, Yasemin Beyazıt'ın ve Ercan Alan'ın çalışmalarında meseleyle ilgili malumatlar bulunmaktadır. Beyazıt, Fatih kanunâmesinde ilmiye müessesesinin meratibi ve hareketinden bahsedilirken, kanunâmede *yeni mülâzımlar* şeklinde bir ifadenin olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Beyazıt, *a.g.e.*, 34. İpşirli, "Osmanlı İlmîye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI. XVII. Asırlar)" adlı makalesinde sistemin Fatih döneminin sonlarında ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmektedir. Bkz. Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmîye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI. XVII. Asırlar)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 7/8, (Haziran 1988), 274-275. Konu ile ilgili nihai düşünce Alan'a aittir, Alan, Topkapı Sarayı Arşivindeki araştırmalar neticesinde meseleyi aydınlığa kavuşturmaktadır. Araştırmalarından hareketle II. Bayezid devrine ait H. 906-911 tarihli ilk mülâzemet defterini keşfetmiştir. Bkz. Alan, *a.g.m.*, 92-122. Ancak Alan, aynı arşivde sonrasındaki bir başka araştırma neticesinde daha önceye tarihlenmiş bir kayıt daha keşfetmiştir. Böylece Alan, H. 890 yılına ait 9555 numaralı en erken tarihli mülâzemet kaydını tasnif edip araştırmaya açılmıştır. Bkz. Ercan Alan ve Abdurrahman Atçıl, *Erken Dönem Osmanlı İlmîye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyılda Ulema Defterleri*, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2018), 16. Bilgiler doğrultusunda sistemin 15. asrın sonlarında zuhur etmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Söz konusu benzer hadise Tacettin Demirel'in çalışmasının 23. dipnotunda da bahsedilmektedir. Bkz. Tacettin Demirel, "18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Mülâzemet Rûznâmçe Kayıtlarına Göre Osmanlı İlmîye Mesleğine Dâhil Olan Mülâzımların Sosyal Tabanı", *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, (Nisan 2021): s. 115.

²⁵ İlmîye teşkilatının düzenlenmesine dair birçok kanunâme çıkarılmıştır. Ancak burada İlmîye teşkilatının genelinden ziyade mülâzemet sistemine getirilen düzenlemelerden bahsedilmektedir. 16. yüzyılda ilmiye teşkilatına getirilen kanunâmeler için bkz. Yasemin Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmîye Kanunâmeleri ve Medrese Eğitimi", *Belleten*, 78/283, (Aralık 2014), 958-966.

²⁶ Nev'i-zâde Atâî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik Fî tekmilati'ş Şakâ'ik*, 1 Cilt, haz., Suat Donuk, ed., Derya Örs, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017). 641-642.

²⁷ Beyazıt, *a.g.e.*, 36-37.

alacak adaylar için belli başlı kadroların varlığı da dikkati çekmektedir.²⁸ Ayrıca ilgili düzenleme ile şeyhülislam 10, Rumeli kazaskeri 7, Anadolu kazaskeri 5, Sahn müderrisleri 3 ve İstanbul kadısı 3, Edirne kadısı 2 mülâzım vermiştir.²⁹

Düzenlemelerden ikincisi, 1576 tarihli kanunnâmedir. İstanbul kadısına hitaben yazılan bu kanun, ilmiye mesleğindeki bozukluk ve ihtilal vurgusu üzerinde durmaktadır. Dönem içerisinde ilmiyeye giren kişi sayısının fazla olması³⁰ ve medrese eğitim sisteminde birtakım aksaklıkların göze çarpması, ilgili kanunun çıkarılmasında etkili olmuştur. Düzenlemede mülâzemet sistemi adına özellikle vefat eden ulema talebelerinin ilmiyeye girişleri konusunda önemli kararlar alınmıştır. Burada ilim yolunda olan talebelerin mülâzemet sevdasıyla hızlı ilerlemelerinin önüne geçilmek istenmiştir. Hızlı ilerlemenin yarattığı bozuklukların ortadan kaldırılması ve kanun-ı kadim zamanındaki uygulamalara geri dönülmesi talep edilmektedir. Ek olarak talebelerin derece derece medreselerde geçirmesi gereken zaman aralığı belirlenerek, bu süreye müderris ve talebelerin özenle uyması gerektiği de ifade edilmiştir.³¹

Üçüncüsü, 1598 tarihli kanunnâmedir. Söz konusu kanunnâme, mülâzemet sistemi üzerinde özenle durmaktadır. Bu tarihlerde yine mesleğe dâhil olmak isteyen talebenin fazlalığı, mülâzım olan kişilerin yetersiz olması ve mülâzemet sisteminin işler yapısında birtakım aksaklıkların devam ediyor olmasının, bahsi geçen kanunnâmenin çıkarılmasına gerekçe oluşturduğu söylenebilir. Düzenleme, ilmiye mesleğine adım atan talebe sayısını kontrol etme, mesleğe başlayacak olan talebe sayısını en aza indirme³², taşranın tesirini en aza indirgeyerek ilmiye mesleğine girişi merkezi bir hale getirme amacıdadır.

Ek olarak ilmiye müessesesinin kontrolünü tümüyle mollalara vermeyi, ilmiye mesleğine adım atılması konusunda yapılan sahtekârlıkların önüne geçmeyi, mesleğe dâhil olan talebelerin kabiliyetini arttırmayı, ayrımcılığı önlemeyi, ulema çocuklarının var olan imtiyazlarına sahip çıkmayı ve ilmiye mesleğindeki müesseseleşmeyi yükseltmeyi de hedeflemiştir.³³

Dördüncüsü, 1636 tarihli kanunnâmedir. Kanunnâme, 1636 senesi itibariyle ilmiye teşkilatındaki sorunları ortadan kaldırmak gayesiyle padişah IV. Murad'ın isteği üzerine dönemin Rumeli kazaskeri Nuh Efendi'ye hitaben kaleme alınmıştır. Bir önceki yüzyılda olduğu gibi 17. yüzyılda da nitelik açısından yeterli seviyeye ulaşmamış kişilerin mesleğe girdiği, talebelerin mesleğe başlamaları konusunda aceleci davrandıkları ve mesleğe dâhil olan kişi sayısının fazla

²⁸ Talebeler, müderrislerin bir medreseden diğerine geçişinde îadeden olarak muâdlikten, Kazaskerlerin tezkirecilik hizmetinde bulunmaları nedeniyle tezkirecilikten, Şeyhülislamın fetva eminliğinde bulunmaları durumunda fetva eminliğinden, ulemanın bir görevden diğerine atanmaları sebebiyle teşriften, bir âlimin vefatından sonra kalan bir kısım talebenin mesleğe girmesi koşuluyla mevâtadan, ulema çocuklarının önemli hizmetlerde yararlılık göstermeleri ile müstakillen ve yedi senede bir ilan edilen nöbet usulünden yani nevbetten mülâzım olurlardı. Detaylı bilgi için bkz. Beyazıt, *a.g.e.*, 49-75; Beyazıt, “Şeyhülislamlığın Değişen Rolü”, 427-428; İpşirli, “Osmanlı Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi”, 223-224; İpşirli, “Mülâzemet”, 538; Demirel, *a.g.t.*, 38-94.

²⁹ 16. yüzyılda “mevâli”nin verdiği mülâzım sayısı ilan edilen nevbetler ve padişahın cülûsu sırasında değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bkz. İpşirli, “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik”, 643.

³⁰ Yasemin Beyazıt, müderrisin vefatı sebebiyle mülâzım olan talebe sayısının oldukça fazla olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Beyazıt, *a.g.e.*, 85.

³¹ Beyazıt, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmîye Kanunâmeleri”, 962-964.

³² Kanunnâmenin çıkarılmasıyla birlikte ilmiye mesleğine giren kişi sayısına ilişkin ciddi sınırlamaların getirildiği görülmektedir. 1598 tarihli kanunnâme ile vefat yoluyla mesleğe girenler üzerinde kontrol artırılmaya çalışılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Beyazıt, *a.g.e.*, 40-42.

³³ Beyazıt, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmîye Kanunâmeleri”, 965-966.

olması, iş bu düzenlemenin çıkması hususunda ön ayak olmuştur. Bu fermanın odaklandığı nokta, zikredilen tarihte ilmiye mesleğinin işleyişi konusunda kanun-ı kadime uyulmadığı, hak edenin yanında hak etmeyen de mesleğe girebildiği hususlarıdır.

Düzenleme, imtihanlarda başarılı olamayan talebelerin mesleğe girmelerini engellemeyi, mülâzemet sevdasına düşen talebelerin hak etmeden hızlı ilerleyişlerinin önüne geçmeyi, ulemâ çocuklarının mesleğe dâhil olmalarını sınırlandırarak hızla mesleğe adım atmalarına ket vurmaya amaçlamıştır. Ayrıca, ulemanın ölümü nedeniyle mesleğe adım atan talebe sayısını azaltmak suretiyle ilmiyeye dâhil olan kişi sayısını kontrol etmeye de çalışmıştır.³⁴

Beşincisi, 1643 tarihli kanunnâmedir. Söz konusu kanunnâme, 1636 tarihli düzenlemeye benzer şekilde yüzyıl içerisinde kanun-ı kadime uyulmadığı, hak etmeyen bir kısım talebenin ilmiyeye dâhil olduğu gibi hususlar üzerinde durmaktadır. İlmiye mesleğine dâhil olan mülâzımların yetersiz ve belirli standartları karşılayamıyor olması ve medrese eğitim sisteminde birtakım aksaklıkların var olması, söz konusu düzenlemenin çıkmasına bir gerekçe oluşturmaktadır.

Kanunâme, ilmi açıdan kendini geliştirmek düşüncesinde olan talebenin imtihan edilmesini, talebenin bir yılı doldurmadan Sahn'a oradan da Altmışlıya ilerlememesini, ulema çocuklarının da mümeyyiz³⁵ gözetiminde sınava girmelerini, muîd olmayı hayal eden herkesin mümeyyiz gözetiminde sınav olmalarını istemiştir.

Yine kanunâme, müderrislerin Dâhil'den Sahn'a kadarki geçişlerinde bir mülâzım vermelerini³⁶, Haremeyn-i Şerifeyn ve Kudüs-ü Şerif'e görevlendirilen kadılarından kanun üzere mülâzım alınıp, itibarlarından mülâzım alınmamasını ve kadıların görevlendirildikleri kaza bölgelerine ait kadrolarından mülâzım vermelerini, kadıların arpalıklarından ve ilmiye mesleğine dışardan girmek isteyenlerin hiçbir şekilde mülâzım alınmamasını talep etmektedir.

Ek olarak müderrislerin de yedi günün dördünde dersi bırakmalarını ve medresede var olmalarını, bu tarihten itibaren Sahn muîdlerinin Tetimmelerde³⁷ bulunan talebeye dört hafta ders göstermesini, mülâzım seviyesine erişen talebelerin iki senenin sonrasında mezun olmalarını,

³⁴ Kanunnâme ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Cihan Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kanunâmeleri ve Mülâzemet Sistemi" (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2019), 64-66; Demirel, *a.g.t.*, 99-100.

³⁵ Sözlükte temyiz eden, bir kaleme yazılan yazıları okuyup düzeltmeye ve kontrole memur olan, bir imtihanda soru soran ve gözcü olan kimse şeklinde geçmektedir. Bkz. Parlatur, *a.g.e.*, 1178. Ek olarak Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Değimler sözlüğünde *İda* kelimesinin ne anlama geldiğini açıklamaktadır. Kelimenin, Devlet dairesinde yazı işlerinde çalışanlar hakkında kullanılan bir terim olduğunu ifade edilmektedir. Pakalın, tanzimattan sonra bu ifadenin terk edilerek farklı tabirlerde kullanıldığını belirtmektedir. Belirtilen bu tabirler arasında mümeyyiz-i evvel ve mümeyyiz-i sani terimleri bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1 Cilt, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 709. Yine Pakalın, eserinin ikinci cildinde *Kalem Amiri* ve *Kalem Erkânının* ne olduğunu anlattığı kısımda Kalemin mümeyyiz, başkâtip, kalemin başkâtip, mümeyyiz gibi yazı sınıfının büyükleri hakkında kullanılan bir terim olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2 Cilt, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 145. Bu bilgilerden hareketle "Mümeyyiz" in Osmanlı devlet işlerinde yazı işlerinden sorumlu üst düzey bürokrata verilen bir unvan olduğu söylenebilir.

³⁶ "Mevleviyet" derecesine erişmiş üst düzey ulemanın yetiştirdiği talebelerin kadı ve müderris olarak ilmiye mesleğinde görev almaları için Rumeli kazaskerinin tuttuğu rûznâmçeye isimlerini yazdırmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Beyazıt, *a.g.e.*, 28-30; Atçıl, *a.g.e.*, 138, 181-185.

³⁷ Tetimme: Eksik olanı tamamlamak için eklenen şey, tam ve eksiksiz olarak gereken şey anlamı taşımaktadır. Bkz. Parlatur, *a.g.e.*, 1710. Tetimme, Osmanlı medrese teşkilatında ise Sahn derecesine sahip medreseye ulaştıran, Sahn medreselerini tamamlayıcısıdır. Buradan hareketle Tetimmeler, Yüksek derecedeki Sahn medreselerin bir derece altını ifade etmektedir. Bkz. Fahri Unan, "Sahn-i Semân", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXV (İstanbul 2008), s. 532-534.

sonrasında İstanbul, Edirne ve Bursa medreselerindeki dört dereceyi sekiz yılda bitirmelerini ve kırklı medresede eğitim görenlerin altı yılın sonunda mezun olmalarını istemiştir.³⁸

Mülâzemet sisteminin işler yapısına dair getirilen düzenlemelerden altıncısı ise 1658 tarihli kanunnâmedir. Diğerlerine benzer olarak, ilmiye mesleğine dâhil olan mülâzımların yetersiz ve belirli standartları karşılayamıyor olmasının ve mesleğe giren kişi sayısının fazlalığının bu kanunnâmenin çıkarılmasında bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Bahsi geçen düzenleme, ulemanın vereceği mülâzım sayısını zikretmesi açısından 17. yüzyılda ilmiye teşkilatı ve mülâzemet sistemine dair çıkarılan diğer kanunnâmelere farklılık arz etmektedir.³⁹ Ayrıca düzenleme ile ilk defa mülâzımlar için ayrı bir defter kaydının tutulmasını şeyhülislamdan talep etmektedir. Buradan hareketle şeyhülislam, ilmiye mesleğine adım atan talebelerin ne kadar hak ettiklerini denetleyecek ve hak eden talebeleri deftere kaydedecekti. Mesleğe giren talebelere de bir yıl içinde tezkire verilecekti.⁴⁰

Özetle, söz konusu bu kanunnâme de 17. yüzyılda ilmiye teşkilatı ve mülâzemet sistemine dair çıkarılan diğer kanunnâmelere benzer olarak burada da imtihanlarda başarı göstermeyenlerin mesleğe ayak basmalarının önüne geçmeyi, ulema çocuklarına mesleğe ayak basmaları hususuna sınırlama getirilerek hızlı bir şekilde mesleğe girmelerini engellemeyi, düşük dereceye sahip ulema ve müderrislerden mülâzım alınmasını önlemeyi amaçlamıştır.

Ek olarak müderrislerin Dâhil dereceden Süleymaniye'ye ilerleyene değin en fazla dört talebesini mesleğe dâhil etmesine imkân tanınarak daha fazlasının mesleğe girmesini engellemeye, mülâzemet hayaliyle yanıp tutuşan talebelerin hak etmeden kariyer basamaklarını hızlı bir şekilde tırmanmalarını durdurmaya ve mesleğe başlayacak kişi sayısını belli bir seviyede tutmaya çalışmıştır.

Ayrıca söz konusu kanunnâme bir özelliği ile benzerlerinden ayrılmaktadır. Bu kanunnâme diğerlerinden farklı olarak âlimlerin vefatından, çayır, ordu, rüşvet, müstakil ve şefaath kadrolarından hiçbir surette talebelerin mülâzım olarak mesleğe adım atmamalarını talep etmiştir.⁴¹

Yukarıda bahsi geçen bu düzenlemeler, 16. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ilk çeyreğine değin mülâzemet sisteminde sürekli bir değişimin söz konusu olduğunu işaret etse de aslında sistem özelinde benzer sorunların varlığına, bu sorunların iyi anlaşılmasını mülâzemet sisteminin işler yapısını düzene koymak adına sürekli olarak kanunnâmelerin çıkarıldığına ve var olan problemlerin hala bir çözüme kavuşturulmadığına vurgu yapmaktadır.⁴²

³⁸ Cengiz, *a.g.t.*, 69-71.

³⁹ Kanunnâme ile XVII. yüzyılda "mevâli"nin verdiği mülâzım sayılarına erişmek için bkz. Cengiz, *a.g.t.*, 73-74.

⁴⁰ Cengiz, *a.g.t.*, 74.

⁴¹ Cengiz, *a.g.t.*, 74-77.

⁴² Ayşe Zişan Furat da 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı ilmiye teşkilatında var olan problem ve aksaklıklara dair birçok fermanın yayımlandığını, mülâzım sayıları, kadı atama usulleri, talebenin ilim tahsili sırasında geçirmesi gereken süre gibi konulara çareler aranmaya çalışıldığını ancak benzer olan bu sorunların 18. yüzyılda da önemini koruduğunu ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ayşe Zişan Furat, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Eğitiminde Dönüşüm: Islah mı? Yenilenme mi?", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*, 1 Cilt, ed., Ahmet Hamdi Furat, Nilüfer Kalkan Yorulmaz, Osman Sacid Arı, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 246-256. Yine İlmîye teşkilatına dair var olan benzer sorunlara 16. ve 17. yüzyıl risale yazarları da değinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Gelibolulu Mustafa Âli, *Siyaset Sanatı Nushatü's-Selâtin*, haz., Faris Çerçi, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015), 134-142; Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l-Müslimîve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hurzü'l-*

Yukarıda bahsi geçen düzenlemelere benzer olarak 18. yüzyılın ilk çeyreğinde başta 1715 tarihli ve akabinde getirilen düzenlemelerin de mülâzemet sistemine işler bir yapı kazandırma ve önceki dönemlerde halledilemeyen problemleri çözme gayesinde oldukları söylenebilir.

Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği dönemi öncesinde mülâzemet sisteminde zuhur eden problemleri ortadan kaldırmak ve ilmiyeye girişin kontrolü için dönemin padişahı III. Ahmed tarafından 1715 tarihinde iki adet hatt-ı hümayûn çıkarılmıştır. Söz konusu hatt-ı hümayûnlar, dönemin sadrazamı Damad Ali Paşa'ya⁴³ gönderilmiş ve sistem üzerinde yapılacak değişikliklerde şeyhülislam Mirza Efendi⁴⁴ ile hareket etmesi istenmiştir.⁴⁵ 16. ve 17. yüzyıllardakine benzer olarak mesleğe giren talebelerin nitelik açısından yetersiz olması ve mesleğe dâhil olan kişi sayısının fazlalığı söz konusu hatt-ı hümayûnların çıkarılmasının bir gerekçesi olarak düşünülebilir.

Çıkarılan ilk hatt-ı hümayûnda ilmiye tarikinde nitelikli olanla olmayan talebe arasında bir fark gözetilmediği, mülâzemet kadrolarının nedensiz bir şekilde rast gele dağıtıldığı ifade edilmiştir. Ulemanın ve ilmiye teşkilatının değerine engel olmayacak şekilde mülâzım sayısının azaltılması ve mesleğe girecek mülâzımların yaşı, hangi âlimden ders aldığı ve ne tür eserleri tamamladığına dair bilgilerin belirtilmesi istenmiştir. Ancak hatt-ı hümayûn ulema evlatlarını ayrıcalıklı kılarak, mülâzım yazılmaları sırasında kimin çocuğu oldukları bilgisi yeterli kabul edilmiş, kaç yaşında oldukları ve ne okuduklarına ilişkin malumatlara gerek duyulmamıştır.⁴⁶

Hatt-ı hümayûnlardan ikincisi ise ulemanın vereceği mülâzım sayıları üzerinde özenle durmaktadır. Kanunnâme öncesinde şeyhülislam Mirza Efendi'ye ulemanın verdiği mülâzım sayısı sorulmuş, Mirza Efendi de “*Tertib-i Nizâm-ı Mikdâr-ı Mülâzemet*” başlığı altında yazdığı raporla konuyu açıklığa kavuşturmuştur.

Mirza Efendi'nin açıklamasına binaen kanunnâme öncesi şehzâde doğumu ve yeniden göreve tayin olma durumunda Şeyhülislamlar 16, Rumeli kazaskerleri 8, Anadolu kazaskerleri ve Nakibüleşraflar 6, Mekke ve Kudüs şehri kadıları 5, Hekimbaşı ile Sultan imamları 4 talebesini mülâzım olarak rûznâmçeye kaydettirmekteydi. Ayrıca şeyhülislamlar ilmiye teşkilatındaki yüksek rütbesinden dolayı müstakil yolla mülâzım verebildiği gibi yürüttükleri Sultan Bayezid Medresesinden 6 ayda bir olmak koşuluyla muîd ve muzafına⁴⁷ da 2 mülâzemet hakkı

Mülûk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 23, 30-31, 91-92,95, 106-107, 114, 194-197; Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, haz., Yılmaz Kurt, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018), 62-65.

⁴³ Damad Ali Paşa'nın Sadrazamlık dönemi ile ilgili bilgi için bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 5 Cilt, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 54.

⁴⁴ Mirza Efendi'nin Şeyhülislamlık dönemi ile ilgili bilgi için bkz. Danişmend, *a.g.e.*, 136.

⁴⁵ Beyazıt, “Şeyhülislamlığın Değişen Rolü”, 434.

⁴⁶ İmiye teşkilatına dair yapılan düzenlemeler görevde bulunan kazaskerin rûznâmçesinde yer almaktadır. Örneğin Sahhaf Şeyhzâde Mehmed Efendi'nin hem mülâzemet kayıtlarına hem kadı ve müderris atamalarına havi defterde mülâzemet sistemi üzerine yapılan düzenlemeler bulunmaktadır. Bkz. Meşihat Arşivi, *Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçesi*, (MA, RKR), no. 255/78, 3 Meşihat Arşivi, *Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçesi*, (MA, RKR), no. 256/79, 1-3. Mülâzemet sistemini düzeltmeye yönelik söz konusu hatt-ı hümayûn Damadzâde Ahmed Efendi'nin kazaskerliği döneminde çıkarılmıştır. Ancak Damadzâde'nin mülâzemet kayıtlarını içeren defter henüz tasnif edilip araştırmaya açılmamıştır. Bkz. Kurt, Aydın ve Yurdakul, *a.g.e.*, 40-59. Ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.m.*, 58-59, 73; İsmail Erünsal, “Kazasker Ruznamçeleri ve Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Bazı Ruznamçeler”, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014). 405-446. Dolayısıyla mülâzemet sisteminin işler yapısını düzeltmeye yönelik çıkarılan hatt-ı hümayûn Raşid Mehmed Efendi'nin eserinden elde edilmektedir. Bkz. Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e.*, 901.

⁴⁷ Osmanlı medreselerinde müderristen sonra müderrisin verdiği dersleri tekrarlayan “muîd” adında bir yardımcı bulunmaktaydı. Muzâf ise mülâzım olma hakkı bulunan muîdten daha küçük dereceye sahip talebeydi. Bkz. Beyazıt, *a.g.e.*, 52-53.

bulunmaktaydı. Kazaskerler, 6 ayda bir olmak şartıyla tezkirecilikten 1 talebesini ve müderrisler görevli oldukları medreselerdeki görev sürelerini sonlandırdıklarında Mûsıla-i⁴⁸ Sahn'dan Sahn'a, Sahn'dan İbtidâ-i Altmışlıya ve Mûsıla-i Süleymaniye'den Süleymaniye'ye ve Süleymaniye'den geçişlerinde iâde yoluyla 1'er talebesini mesleğe dâhil ederlerdi. Eğer bir müderris "mevleviyet"e atanırsa 4 danişmendini⁴⁹ mülâzım yazdırırdı.⁵⁰

Şeyhülislamın açıklamasından sonra mesleğe girecek mülâzım sayısı fazla görülmüş, buna sınırlama getirmek adına 1715 yılında ikinci bir hatt-ı hümâyûn zuhur etmiştir. Hatt-ı hümâyûna göre âlimlerin yeni göreve tayinleri durumunda şeyhülislamlar 3, kazaskerler 2 talebesini rûznâmçeye yazdırabilecekti. Sultan Bayezid medresesinden yılda 4, kazaskerlerden görev süreleri içerisinde tezkirecilik yolu ile sadece 1 mülâzım alınacaktı. Ek olarak müderrisler "mevleviyet"e erişmiş olsalar bile sadece 1 talebesini mesleğe dâhil edebilecekti.⁵¹

Söz konusu bu düzenlemelerin ardından 1716 tarihinde Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği zamanında da mülâzemet sistemine dair üç adet düzenleme getirildiği tespit edilmiştir. Zikredilen bu düzenlemeler, Kazasker Sahhaf Şeyhzâde'nin tuttuğu mülâzemet ile kadı ve müderris tevcihlerinin yer aldığı defterde kendisini göstermektedir.

Bu iki hatt-ı hümâyûnun çıkarılmasında yukarıda olduğu gibi mesleğe giren kişi sayısının fazlalığının etkili olduğu söylenebilir. Kazasker es-Seyyid Mehmed Efendi'nin mülâzemet kayıtlarını içeren defterde yer alan düzenleme, Kudüs şehrine atanan kadıların göreve teşriflerinden dolayı verecekleri mülâzım sayılarını konu edinmektedir. Burada, öncesinde nizam verildiği üzere Kudüs kazasına teşrifinden verilecek bir mülâzımın verilmesi uygun görülmemiştir. Hatt-ı hümâyûnda bu durum "*kazasker ruznamçesine bu vechle kaydetdirilmemek için me'mur olmamız ile Kudüs-i Şerif kazası tevcih olundukça kat'an bir teşrif mülâzemeti yazılmamak üzere ruznamçeye kayd buyrula*" şeklinde ifade edilmiştir.⁵² Söz konusu bu hükme karşılık yeni bir hatt-ı hümâyûn ile Kudüs kazasına atanan kadının teşrif yolu ile bir mülâzım verme hakkı tekrardan geri iade edilmiştir.⁵³

Özetlemek gerekirse Kudüs şehrine atanan kadının teşrif yolu ile verdiği 1 mülâzım hakkı elinden alınmış, ancak yeni bir düzenleme ile bu hak Kudüs şehri kadısına tekrar geri verilmiştir.

Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği dönemine rastlayan üçüncü düzenleme, Rumeli, Anadolu ve Mısır kalemlerine tabi olan kaza kadılarının azl olduklarında geçirecekleri mülâzemet süreleri ile ilgilidir. Kadıların bir hak arayışında olmasının ve İstanbul'daki mülâzemet süresi kısıtlanarak

⁴⁸ Sözlükte Mûsıla: Müderrislikte ikinci büyük seviye, mûsıla-i Sahn, mûsıla-i Süleymaniye "Fatih" ve "Süleymaniye" müderrislikleri, müderrislik görevinin zirve noktası şeklinde ifade edilmektedir. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2015), 803.

⁴⁹ Bilgin, ilim sahibi anlamına gelen danişmend, Osmanlıda Sahn-ı Seman, Süleymaniye ve diğer yüksek dereceli medreselerden icazet alma seviyesine gelmiş talebe olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Dânişmend", TDV İslam Ansiklopedisi, VIII (İstanbul 1993), s. 464-465.

⁵⁰ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e.*, 902-903; Beyazıt, "Şeyhülislamlığın Değişen Rolü", s. 434; Demirel, *a.g.t.*, 103-104.

⁵¹ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *a.g.e.*, 902-903; İpşirli, "Mülâzemet", 538; Beyazıt, "Şeyhülislamlığın Değişen Rolü", 434; Demirel, *a.g.t.*, 104-105.

⁵² MA, RKR, no. 255/78, 3.

⁵³ MA, RKR, no. 255/78, 3.

infisal süresinin daha önemli hale getirilmek istenmesinin, hatt-ı hümâyûnun çıkarılmasına gerekçe oluşturduğu söylenebilir.

Hükümde bahsi geçen kaza bölgelerinden azl olan kadıların mülâzemet sürelerinin İstanbul'a geldikleri tarihten itibaren değil de, görevden ayrıldıkları tarihten itibaren başlaması istenmiştir.⁵⁴ Ayrıca hükümde “*mülâzımından bir kimesneye ibtida-i taklid-i kaza olunmak lâzım gelüb lede'l- imtihân istihkâkı zâhir oldukda*” şeklindeki ifade ile zikrolunan kaza bölgelerine atanacak kadıların, ilk atamalarına benzer olarak imtihana tabi tutulmaları, imtihan sonucunda şeyhülislama arz sunup, arzına binaen ferman gönderilmedikçe herhangi bir kadı tevcihi olmayacağı ifade edilmiştir.⁵⁵ Kısaca, Rumeli, Anadolu ve Mısır bölgelerinin idaresi altındaki kazalarda görev alan kadının görev süresinin bitmesinin ardından mülâzemet süresinin İstanbul'a ulaşmasından itibaren başlaması istenilmemiş, bu sürenin azlolunduğu andan itibaren uygulamaya konulması talep edilmiştir.

Ek olarak söz konusu kazalara atanacak kadıların mülâzemetlerinden itibaren ilk atamalarına benzer olarak imtihana tabi tutulmaları, imtihan sonrası Şeyhülislamın arzına binaen ferman çıkarılması, söz konusu ferman yazılmadıkça zikredilen kazalara kadı tayin olunmaması istenmiştir.

3. Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin Rûznâmçelerinin Tanıtımı ve Değerlendirmesi

Sahhaf Şeyhzâde 12 aylık kazaskerliği döneminde, mesleğe dâhil olacak talebelerin yer aldığı mülâzemet defteri ile kadı ve müderris tevcihlerini içeren rûznâmçeyi kaleme almıştır.⁵⁶ Bu kayıtlardan ilki olan mülâzemet defteri toplamda 19 sayfadan oluşmaktadır.⁵⁷

İlk sayfada “*Sabıkan Nakibüleşraf olup Rumeli kazaskeri olan Şeyhzâde Mehmed Efendi'nin zamanlarında kaydolunan mülâzemet defteridir*” ibaresi ile H.1128 yılına tarihlenen rakamla ifade edilmiş “128” ibaresi yer almaktadır. Defterin 3'üncü sayfasında yukarıda da izah edildiği üzere Kudüs'e atanan kadıların teşrifin⁵⁸ verecekleri mülâzım sayısı ile ilgili iki adet hatt-ı hümâyûn bulunmaktadır. Yeni mülâzımların kayıtları ise 4'üncü sayfa itibarıyla Sahhaf Şeyhzâde'nin H. 2/Rebiülahir/1128 yılında Rumeli kazaskeri olduğu ifadesi ile başlamakta, mührünün yer aldığı

⁵⁴ Mülâzemet iki ayrı süreçte adlandırılmaktadır. Birincisi kadı ve müderris olmak için Rumeli kazaskerine ismini yazdırıp sıra bekleyen talebeyi, ikincisi, vazifesini yürüten âlimlerin görev sürelerini sonlandırmalarından sonra yeniden atanıncaya değin beklediği vakti ifade etmektedir. Detaylı Bilgi için bkz. Beyazıt, “Şeyhülislamlığın Değişen Rolü”, 425; Beyazıt, *a.g.e.*, 30-31. Bu sebeple bahsi geçen bu ikinci düzenleme kadı ve müderris olarak göreve başlayacak yeni mülâzımlarla alakalı değildir. Bu hatt-ı hümâyûn görevini yerine getirip ayrılmış ve bir sonraki görevine atanıncaya değin beklemesi gereken kadı adayları hakkındadır.

⁵⁵ MA, RKR, no. 256/79, 1.

⁵⁶ Kazaskerlerin emri altında ruznâmçeci, tezkireci, tatbikçi, matlabcı, mektubcu ve kethüda olmak üzere altı yardımcısı bulunmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.158. Ancak ruznâmçe defterlerinde o an görevde bulunan kazaskerin ismiyle anılmış olması ve kayıta kaydeden ruznâmçecinin isminin yer almaması nedeniyle söz konusu ruznâmçeler görevde bulunan kazaskerlerin ismi ile anılmaktadır. Örneğin Kevakibizâde Veliyüddin Efendi'nin kazaskerliği zamanında kayıt altına alınan H. 1134 tarihli ruznâmçe kaydında “*Kevakibizâde Efendi Ruznâmçesidir*” ifadesi yer almaktadır. Bkz. Meşihat Arşivi, *Rumeli Kazaskerliği Ruznâmçesi*, (MA, RKR), no.263/83, 1.

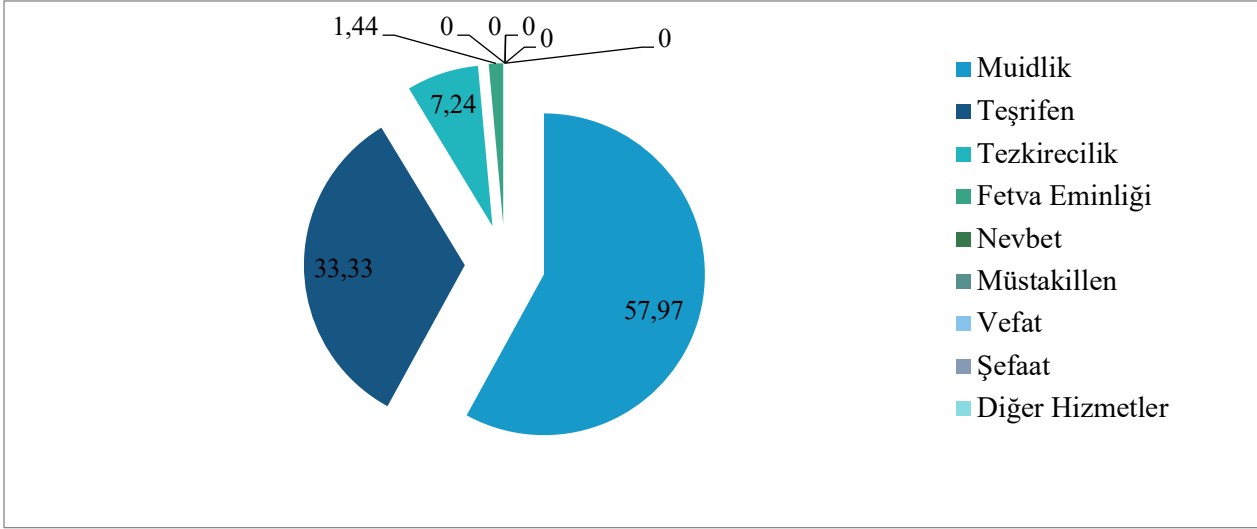
⁵⁷ Bkz. MA, RKR, no. 255/78.

⁵⁸ Sahn ve Süleymaniye gibi üst dereceli medreselerden mezun olan talebenin mülâzım olabilmesi adına çeşitli yollar tahsis edilmiştir. Teşrif yoluyla bir diğer adıyla teşrifin mülâzemet bu yollardan biridir. Bkz. İpşirli, “Osmanlı Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi”, 223-224. Şeyhülislam, kazasker, üst düzey kadı ve müderrisler daha yüksek seviyeli bir göreve terfi ettiklerinde, sefere gittiklerinde, padişah cülûslarında ve padişahların çocuklarının doğumunda teşrif yolu ile talebelerini mesleğe kaydederdilerdi. Bkz. Beyazıt, *a.g.e.*, 63.

19'uncu sayfaya kadar devam etmektedir. Meşihat arşiv kataloğuna bakıldığında defterin H. 1128 tarihinde başladığı belirtilmektedir. Ancak söz konusu katalogta bitiş tarihi ifade edilmemiştir.⁵⁹

Sahhaf Şeyhzâde'nin mülâzemet kaydı incelendiğinde 18'inci sayfada Anadolu kazaskeri Abdullah Efendi'nin Şevval ayı guresinden 6 ay sonra tezkirecilik yoluyla mesleğe dâhil olan bir talebesinin mülâzım kaydı bulunmaktadır. Şevval ayının birinci gününden 6 ay sonrasının Rebiülahir ayına rast geldiği, bir başka deyişle yeni bir yıla geçildiği dikkate alındığında defter kaydının Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerlik görevinin sonu olan H. 1129 Rebiülahirine kadar tarihlendiği ortaya çıkmaktadır.⁶⁰

Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği döneminde kaydettiği mülâzemet defterinde toplamda 69 talebenin mülâzım kaydı bulunmaktadır. Burada mülâzımların %57,97'si muîdlikten, %33,33 teşriften, %7,24'ü tezkirecilikten ve %1,44'ü fetva eminliğinden mesleğe dâhil olmuşlardır. Ancak diğer mesleğe giriş yolları olan nevbet, şefaatt, müstakillen ve diğer hizmetlerden mülâzım olan hiçbir talebenin kaydı bulunmamaktadır.⁶¹

Grafik 1: Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi Kayıtlarına Göre Mülâzemet Kadrolarının Mesleğe Dâhillerindeki Oranları (%)

Yukarıdaki grafikte muîdlik yolundan mülâzım olup atama bekleyen talebelerin sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Buradan hareketle mesleğe dâhil olanların büyük kısmının belirli bir düzen içerisinde eğitim görüp medreseden mezun olan talebelere oluştuğuna, mesleğe girişlerde kayırmacılığın önüne geçilmek istenildiğine ve ilmiye mesleğine giriş hususunda hak edenle etmeyen ayrımını yaparak sistemin düzenli bir şekilde işletilmeye çalışıldığına işaret etmektedir.

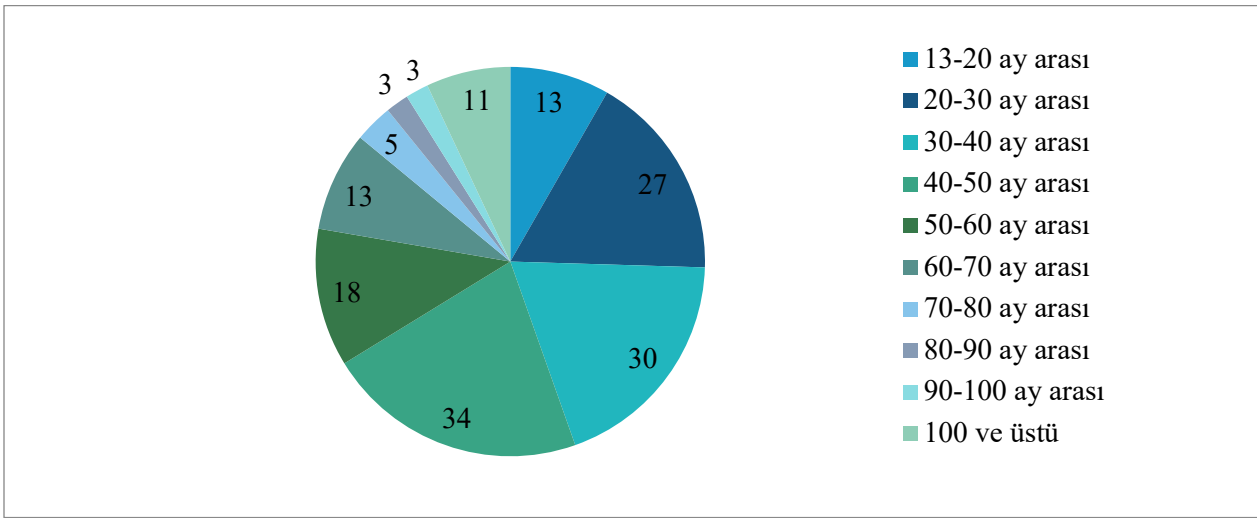
⁵⁹ Kurt, Aydın ve Yurdakul, *a.g.e.*, s. 49.

⁶⁰ MA, *RKR*, no. 255/78, 18.

⁶¹ MA, *RKR*, no. 255/78, 4-19. Demirel, *a.g.t.*, 35-36.

gelmektedir.⁶⁸ Bahsi geçen 124 adet atama kaydında atanan kadıların 54'ünün infisal süresi⁶⁹ belli değildir. Yanı sıra 3 atama kaydında “*tul-i infisal*”⁷⁰ ifadesi bulunmaktadır ancak herhangi bir süreden bahsedilmemektedir. O halde toplamda 57 adet kadının infisal süreleri belli değil iken 157 adet kadının infisal süreleri bellidir.

Burada en az infisal süresi 13 ay ile İzvornik kazasına atanan es-Seyyid Ahmed Efendi'ye ait iken⁷¹, en fazla infisâl süresi ise 240 ay ile Budimle ile Plad kazalarına atanan Abdullah Efendi'ye aittir.⁷² Buna göre 13-20 ay arası 13 kişi, 20-30 ay arası 27 kişi, 30-40 ay arası 30 kişi, 40-50 ay arası 34 kişi, 50-60 ay arası 18 kişi, 60-70 ay arası 13 kişi, 70-80 ay arası 5 kişi, 80-90 ay arası 3 kişi, 90-100 ay arası 3 kişi, 100 ve üzeri ay aralığında 11 kişi bulunmaktadır.

Grafik 3: Belirli Ay Aralığında Yüz Elli Yedi Adet Kadının İnfisal Süreleri ve Kişi Sayısı

Yukarıdaki grafik dikkatle incelendiğinde görevi biten kadıların bir sonraki göreve atanıncaya değin geçireceği infisal sürelerinin 30 ile 50 ay aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu da görevi biten bir kadının bir sonraki göreve atanıncaya değin bir hayli beklediğine işaret etmekle birlikte Osmanlı ilmiye mesleğinde bir istihdam sıkıntısının var olduğuna da delalet etmektedir.

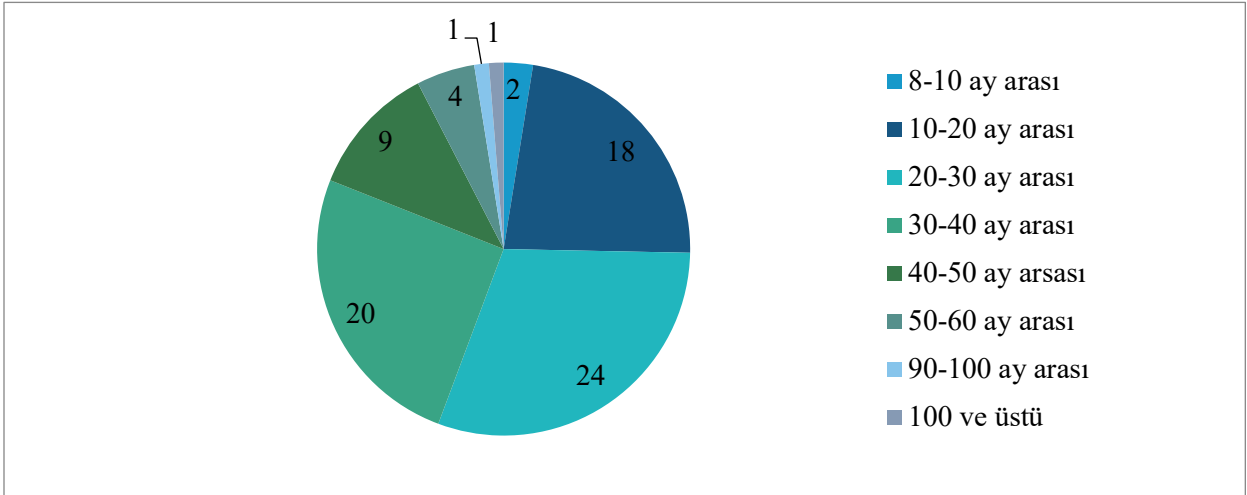
⁶⁸Atamalar ile ilgili son tarih H. Rebiülevvel/1129 olarak belirtilmiş ve kayıtların devam listesi bu tarihten sonra kazaskerin mührüne kadar devam etmiştir. Bkz. MA, RKR, no. 256/79, 42-53.

⁶⁹ Sözlükte ayrılma, uzaklaşma, terk etme anlamlarını taşısa da Osmanlı ilmiye mesleği özelinde görevi biten kadıların bir sonraki göreve atanıncaya değin geçirdikleri dinlenme sürecini ifade etmektedir. Bkz. Parlatur, a.g.e, s. 747; Beyazıt, “Şeyhülislamlığın Değişen Rolü”, 425.

⁷⁰ Tul, sözlükte uzunluk, boy, uzun müddet anlamlarını taşımaktadır. Buradan hareketle “*tul-i infisal*”in geçirilen infisal süresini ifade ettiği söylenebilir. Bkz. Parlatur, a.g.e, 1732.

⁷¹ MA, RKR, no. 256/79, 44.

⁷² MA, RKR, no. 256/79, 12.

Grafik 4: Belirli Ay Aralığında Yetmiş Dokuz Adet Kadının Mülâzemet Süreleri ve Kişi Sayısı

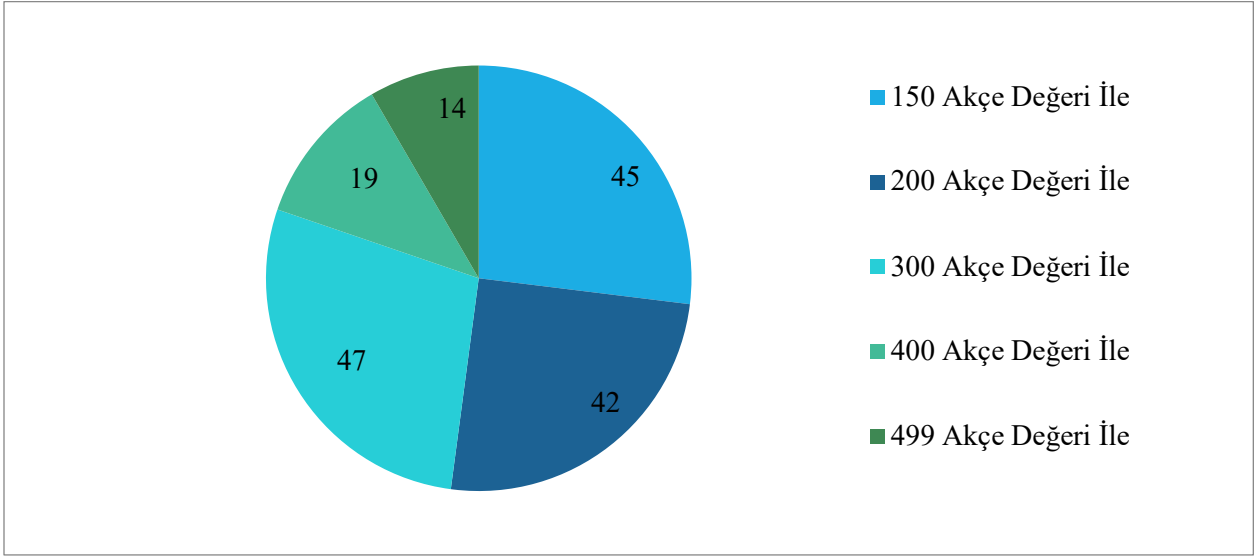
Söz konusu 214 kadının infisal sürelerinin yanı sıra mülâzemet süreleri de bulunmaktadır. Yüz otuz iki kadının mülâzemet süresi belli olmamakla birlikte üçünde “*tul-i mülâzemet*” ifadesi bulunmakta ve burada da herhangi bir süre belirtilmemektedir. O halde toplamda 135 kadının mülâzemet süreleri belirsiz, 79’unun süreleri bellidir. Burada en az mülâzemet süresine sahip 8 ay ile Uluğ kazasına atanan Mustafa Efendi iken⁷³, en fazla mülâzemet süresine sahip 106 ay ile İpek kazasına atanan Abdurrahim Efendi’dir.⁷⁴

Buna göre 8-10 ay arası 2 kişi, 10-20 ay arası 18 kişi, 20-30 ay arası 24 kişi, 30-40 ay arası 20 kişi, 40-50 ay arası 9 kişi, 50-60 ay arası 4 kişi, 90-100 ay arası 1 kişi, 100 ve üzeri ay aralığında 1 kişi bulunmaktadır.

Yukarıdaki grafikte kadınların mülâzemet sürelerinin 20 ile 40 ay arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu da İstanbul’daki mülâzemet süresini kısıtlayarak infisal süresinin daha önemli hale getirilmek istendiğine işaret etmektedir. Daha açık ifadeyle kadınlar, görev süresinin sona ermesinden sonra tekrardan İstanbul’a gelip kazasker ruznamçesine kaydolup mülâzemet sürecine girmek yerine, görev süresinin bitiminin hemen ardından başlayan dinlenme sürecinin yani infisal süresinin dikkate alınmasını istemişlerdir diyebiliriz. Kaldı ki yukarıdaki infisal süresi ile karşılaştırıldığında aralarında on yıllık bir fark olduğu, mülâzemet süresinin infisale oranla on yıl daha az olduğu dikkat çekmektedir.

⁷³ MA, RKR, no. 256/79, 17

⁷⁴ MA, RKR, no. 256/79, 29.

Grafik 5: Kadınların Aldıkları Akçe Değerleri ve Kişi Sayısı

Defterde atama kaydı bulunan 214 kadının yevmi kaç akçe değerle tayin⁷⁵ olduklarına dair bilgiler bulunmaktadır. 42 kadının kazaya atandıkları dönemde aldıkları akça değerleri belirtilmemiştir. Dört adet atama kaydında ise ismi yazan bir kaza bedeli ile atandığı ifadesi bulunurken⁷⁶, 1'inde “misli”⁷⁷ ile atandığı bilgisi bulunmaktadır. O halde 47 kadının atandıkları kazalara kaç akçe ile tayin oldukları belirsiz iken, 167'sinin ise kaç akçe ile atandıkları bellidir. Buna göre yüz elli akçe ile atanan 45, iki yüz akçe ile atanan 42, üç yüz akçe ile atanan 47, dört yüz akçe ile atanan 19 ve dört yüz doksan dokuz akçe ile atanan 14 kadı bulunmaktadır.

Yukarıdaki grafikte Rumeli'de görev alan kadınların büyük oranda üç yüz, iki yüz ve yüz elli akçe arasında gelir getiren kaza bölgelerinde görevlendirildikleri dikkati çekmektedir. Kazaların kadınlara günlük kazandıracığı akçe değerlerinden yola çıkarak Rumeli'de görev alan kadınların çoğunluğunun ekonomik kazançları bakımından ortalama bir gelir seviyesine sahip oldukları söylenebilir.

⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı eserinde kadı tayinlerine ilişkin bölümde bir atama örneğinde kadınların kazalara yevmilerine göre atandıklarını ifade etmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 97.

⁷⁶ Eğri Bucak kazasına atanan el-Hacc Ahmed Çartak Kazası Bedeli ile, Akça Hisar kazasına atanan İshak Beckerek Bedeli ile, Yanbolu kazasına atanan es-Seyyid Ahmed Temeşvar Bedeli ile, Tikveş kazasına atanan Gümüşzâde Abdurrahman Suhuryaka Bedeli ile atanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. MA, *RKR*, no. 256/79, 31, 33-34, 35, 43.

⁷⁷ Defterde “misli” bedeli ile atanan birçok atama kaydı bulunmaktadır. Misli bedeli ile atanan kadınların, tahmini günlük kazançlarının görev süresini tamamladıkları bir önceki kaza bedeli ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Eğridere kazasına atanan Mevlânâ Mehmed yüz elli akçe ile Lefke kazasından 32 ay infisalinden sonra zikr olunan kazaya misli ile atanmıştır. Bkz. MA, *RKR*, no. 256/79, 45. Ancak misli bedelle Podgoriçe kazasına atanan Mevlânâ İbrahim'in önceki görev yeri ve değeri belli değildir. Bu nedenle misli bedelle atanan Mevlânâ İbrahim'in zikr olunan kazaya kaç akçe ile tayin olduğu bilinmemektedir. Bkz. MA, *RKR*, no. 256/79, 45.

Tablo 1: Kaza Rütbeleri, Atanan Kişi Sayısı ve Akçe Değerleri

Rütbe İsimleri	Kişi Sayısı	Akçe Değerleri
Babadağı Rütbesi	1	300
Çanat Rütbesi	2	150
Çelebi Rütbesi	13	150 ile 200
Eğri Rütbesi	3	150 ile 200
İnebahtı Rütbesi	3	200
Salise Rütbesi	5	200 ile 300
Saniye Rütbesi	6	300
Silistre Rütbesi	1	499
Tırhala Rütbesi	1	499
Ûlâ Rütbesi	7	400

Son olarak 214 atama kaydında bazı kadıların belirli rütbeler ile atandığı tespit edilmiştir. Buna göre Babadağı Rütbesi ile 1 kişi, Çanat Rütbesi ile 2 kişi, Çelebi Rütbesi ile 13 kişi, Eğri Rütbesi ile 3 kişi, İnebahtı Rütbesi ile 3 kişi, Salise Rütbesi ile 5 kişi, Saniye Rütbesi ile 6 kişi, Silistre Rütbesi ile 1 kişi, Tırhala Rütbesi ile 1 kişi ve Ûlâ Rütbesi ile 7 kişi atanmıştır.⁷⁸

İstanbul medreselerine atanan müderrislerden bahsedecek olursak; atamalar, sayfa 64 itibari ile “*Medârîsü’l-ma’rûzatü ‘ale’l-‘atabetü’l-‘aliyye fi gurre-i şehri Rebiülahir li-sene Semâne, ve I’şrîn ve Mi’e ve Elf*” başlamakta ve sayfa seksen dörde kadar devam etmektedir. Bahsi geçen sayfa aralığında toplam 130 adet müderris ataması tespit edilmiştir. Atamalar, H. 1/Rebiülahir/1128 ile H. 1/Rebiülahir 1129⁷⁹ (25/Mart/1716-15/Mart/1717) tarihleri arasına rastlamaktadır.

İstanbul medreselerine atanan 130 müderrisin 54’ünün yeni mülâzımlıktan atandıkları yani ilk defa ilmiye teşkilatında görev aldıkları tespit edilmiştir. Atanan yeni mülâzımın 31’i iâdeden, 21’i teşriften, 2’si ise tezkirecilikten mesleğe girmişlerdir. Ayrıca mesleğe girenlerin 18’i ulema çocuğu iken 1’i muhasebeci çocuğudur.

Defterde yeni mülâzımlıktan atama alan müderrislerin memleketlerine ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Buna göre İstanbul’dan 17 kişi, Kastamonu ve Şam’dan 3’er kişi kişi, Alanya, Bolu, Bursa, Edirne, Kala’cık ve Konya’dan 2’şer kişi, Ankara, Belgrat, Beypazarı, Eflani Bolu, Erzurum, Foça, İsakçı, İznikmid, Malatya, Osman Pazarı, Samsun, Sapanca, Şumnu, Taraklı Borlu, Tarsus, Yanova-i Kadim ve Yanya’dan 1’er kişi yeni mülâzımlıktan atanmışlardır.⁸⁰

⁷⁸ 17. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli bölgesindeki kaza kadılıkları, günlük yevmileri dikkate alınarak 12 rütbeye taksim edilmiş ve her rütbeye karşılık gelen kaza kadılıkları sınıflandırılmıştır. Söz konusu bu on adet kadılık rütbeleri de günlük gelire göre belirlenen bazı kaza bölgelerini işaret etmektedir. Kadılık rütbelerine ait detaylı bilgi için bkz. Yasemin Beyazıt, “Rumeli Kadılıkları ve Rütbelerine Dair 1253/1837 Tarihli Bir Yazma”, *Belleten*, 28/32, (Ocak 2007): 11-51. Yasemin Beyazıt, “Râbia’dan İnebahtı’ya” *Rumelide Kadılık Rütbeleri*”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 66, (Mart-Haziran 2015): 1228-1235.

⁷⁹ Defterde müderris atamalarının başlama tarihi sayfa 64 itibari ile H. 1/Rebiülahir/1128 tarihi ile başlamakta sayfa 81 itibari ile H. 1/Rebiülahir 1129 tarihi ile sonlanmaktadır. Ancak bu sayfaldan sonra sayfa 83’ten 84’e kadar varan atama kayıtları bulunmaktadır. Buradaki müderrislerin kayıt tarihleri H. 1/Şaban/1128 tarihi ile sonlanmaktadır. Bkz. MA, *RKR*, no. 256/79, 81, 83-84.

⁸⁰ Belgede Firuz Beğ medresesi müderrisliğine atanan bir yeni mülâzımın memleketi okunamamıştır. Bkz. MA, *RKR*, no. 256/79, 76-77.

Rûznâmçede İstanbul medreselerine atanan 130 müderrisin tamamının yevmi kaç akçe ile atandığı bilgisi mevcuttur. Buna göre yirmi akçe ile 13 kişi, yirmi beş akçe ile 40 kişi, otuz akçe ile 38 kişi ve kırk akçe ile 39 kişi görev almıştır.⁸¹

Tablo 2: İstanbul Medrese Müderrislerinin Akçe Değerleri ve Kişi Sayısı

Akçe Değerleri	Kişi Sayısı
20	13
25	40
30	38
40	39

Yukarıdaki tablodan hareketle İstanbul medreselerine atanan toplam 130 müderrisin elde ettikleri günlük gelirlerinin daha çok yirmi beş akçe ile kırk akçe arasında yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Bu da atanan müderrislerin düşük ücretlerle gelir sağladıkları ve İstanbul'daki elli ve altmış akçe ile gelir getiren yüksek dereceli medreseler dikkate alındığında atanan müderrislerin derece bakımından daha düşük seviyeli medreselerde istihdam sağladıkları söylenebilir. Buradan hareketle Osmanlı Devleti, mülâzemet sisteminin işler yapısına uygun hareket ederek atanan müderrislerin hızlı bir şekilde ilerlemesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Yani bir bakıma Ulemanın zaman içerisinde deneyim elde ederek kariyer basamaklarına tırmanmaları istenmiştir.

Son olarak defterde sayfa 92 ile 107 arasında tevkîtle ile atanan⁸² kadılar ile görev sürelerine ek süre alan kadıların tayinleri yer almaktadır. Atamalar, “*el-menâsibü'l-ma'rûzati ale'l-atabeti'l-aliyyeti bi'l-medd ve't-tencîz ve'n-nakl ve'l-ibka fî şehri Rebiülahir li-sene Semâne, ve I'srîn ve Mi'e ve Elf*” başlığı ile başlamaktadır. Burada toplamda 139 adet atama kaydı yer almaktadır.⁸³ Kayıtlar, H.1/Rebiülahir/1128 (25/Mart/1716) tarihi ile başlamakta H. 1/Rebiülevvel/1129 (13/Şubat/1717) yılı itibarıyla sona ermektedir.⁸⁴

4. Mülâzemet Sistemindeki Değişimlerin Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin Rûznâmçelerine Etkisi

Yukarıda bahsi geçen ve 18. yüzyılın ilk çeyreğinde mülâzemet sisteminin işler yapısını değişime uğratma adına çıkarılan düzenlemeler gerçek anlamda işe yaramış mıydı, ilmiyeye giren kişi sayısında kayda değer oranda bir azalmaya sebep olmuş muydu ya da bahsedildiği gibi ulema çocuklarına bir ayrıcalık tanınmış mıydı? Bu ve bunun gibi sorulara cevap vermek adına düzenlemelere en yakın tarihteki kayıtlara yani Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği döneminde kaleme aldığı mülâzemet ile kadı ve müderris atamalarını içeren rûznâmçe defterlerine göz atmak gerekmektedir.

⁸¹ MA, RKR, no. 256/79, 64-84.

⁸² Tevkîtle; sözlükte vakit tayin etme, işin gününü belirleme anlamlarıyla ifade edilmektedir. Bkz. Parlatır, *a.g.e.*, 1715. İlmiye teşkilatı açısından ise tevkîtle; belirlenen zamandan sonra görevin başlamasıdır. Daha açık bir ifadeyle ilmiye mesleğinde görev alacak kişinin göreve ne zaman başlayacağını belirlenmiş olmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Beyazıt, *a.g.e.*, 112-114; Demirel, *a.g.t.*, 15.

⁸³ MA, RKR, no. 256/79, 92-109.

⁸⁴ Defter, dikkatle incelendiğinde atamaların başladığı 92'nci sayfada H. 1/Rebiülahir/1128 tarihi dikkatleri çekmektedir. Sayfa 107 de ise defterde atamalar ile ilgili H. 1/Rebiülevvel/1129 şeklinde son tarih verilmiş ve bu tarihin altına gideceği yer önceden belirlenmiş ve süresinin gelmesini bekleyen “muvakkit” kadı atamaları ile görev süresine ek süre alan kadıların tayinleri kaydedilmiştir. Bkz. MA, RKR, no. 256/79, 92, 107.

Hatt-ı hümâyûnun ilki, nitelikli olanla olmayan talebeler arasında bir fark gözetilmediği, mülâzemet kadrolarının nedensiz bir şekilde rast gele dağıtıldığı, ulemanın ve ilmiye teşkilatının değerine engel olmayacak şekilde mülâzım sayısının azaltılması ve mesleğe girecek mülâzımların yaşı, hangi âlimden ders aldığı ve ne tür eserleri tamamladığına dair bilgilerin belirtilmesi gerektiğine vurgu yapmaktaydı. Ayrıca hatt-ı hümâyûn, ulema çocuklarını ayrı tutarak, mesleğe girişlerinde bir kolaylık sağlamaktaydı.

Gerçekten de Kazasker Sahhaf Şeyhzâde'nin mülâzemet rûznâmçesinde ilmiyeye giren kişi sayısında ciddi bir azalmanın olduğu gözlenmektedir. Örneğin 1710-1711 senesinde görev almış Rumeli kazaskeri Arif Efendi'nin mülâzemet kaydında yaklaşık 14 aylık bir zaman içerisinde 145 talebe, Abdurrahim Efendi'nin mülâzım kayıtlarını içeren 1713-1714 tarihli rûznâmçede 12 aylık süre içerisinde 90 talebe ilmiye mesleğine adımını atmıştır.⁸⁵ Sahhaf Şeyhzâde'nin 12 aylık kazaskerlik süresinde ise bu sayı oldukça azalmış ve onun döneminde 69 kişi mesleğe girmiştir.⁸⁶

Dahası kazasker Sahhaf Şeyhzâde'nin defterinde ulema çocuklarına ayrıcalık yapıldığı da dikkatleri çekmektedir. Kayıt içerisinde İshak İsmail Efendi'nin Rumeli kazaskerliğinden Şeyhülislamlığa geçmesi sebebiyle verdiği 8 talebeden 5'inin isimlerinin kayda geçirilmesi sırasında talebelerin evlad-ı ulemâdan oldukları bilgisi bulunmaktadır.⁸⁷ Ayrıca mülâzımların sosyal tabanı açısından önceki mülâzemet kayıtları ile kıyaslandığında kazasker es-Seyyid Mehmed Efendi'nin kayıtlarında mülâzımların %52'lik oranda üst sınıftan mesleğe girdiği ve bunların da daha çok ulema çocuğu olduğu dikkat çekmektedir.⁸⁸

Özetle 1715 tarihinde ilmiyeye giren kişi sayısını sınırlamak amacıyla çıkarılan ilk hatt-ı hümâyûnunun etki açısından kazasker Sahhaf Şeyhzâde'nin mülâzemet defterine yansıdığı gözlenmiş ve uyulması istenilen kurallara uygun hareket edildiği tespit edilmiştir. Söz konusu kayıta diğerlerine kıyasla ilmiyeye giren kişi sayısında ciddi bir azalmanın varlığı söz konusu olmakla birlikte ulema çocuklarına ayrıcalık tanındığı⁸⁹ da dikkat çekmektedir.

⁸⁵ Buradaki talebe sayıları her iki kazaskerin ikinci dönem Rumeli kazaskerliği dönemine aittir. Ancak kazaskerler mülâzımlar için ayrı bir defter tutmak yerine önceki görev sürelerinden kalma defterleri kaydetmeye devam etmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Demirel, *a.g.t.*, 108-111; Meşihat Arşivi, *Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçesi*, (MA, RKR), no. 242/65, Meşihat Arşivi, *Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçesi*, (MA, RKR), no. 249/72.

⁸⁶ MA, RKR, no. 255/78, 4-19.

⁸⁷ Kayıta bu olay şöyle anlatılmaktadır "...Devletlü, inâyetlü İshak İsmail Efendi Hazretleri'nin talebe-i kirâmılarından olub mukaddema sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket makrûn muccebince evlâd-ı ulemâdan olduklarına binâ'en rikâb-ı kâmyâba arz olundukda izni müş'ir şeref bahş-ı sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevketmakrûn mazmun-ı münîfi üzre ihsân buyrulan sekiz adet teşrifât sadr-ı fetvâdan mülâzemet kabul buyrulan beş nefer dâileridir." Bkz. MA, RKR, no. 255/78, 12. Ayrıca Sahhaf Şeyhzâde'nin kadı ve müderris tevcihlerini içeren defterde Uşakizâde es-Seyyid Abdullah Efendi'nin teşriften mülâzım olan iki talebesinden biri ulema çocuğu olmaması hasebiyle Ferhad Beg medresesi müderrisliğine imtihan sonucuna binaen atanır iken, diğer talebesi ulema çocuğu olması nedeniyle Şerafeddin medresesine imtihana tabi olmadan tayin olmuştur. Buradan hareketle ulema çocuklarına bir ayrıcalık tanındığı söylenebilir. Bkz. MA, RKR, no. 256/79, 80. Benzer bir durumun varlığı ilmiye mesleğine adımını atacak olan talebelerin girdiği mülâzemet sınavında görülmektedir. İlişki açısından kendisini ilim yolunda destekleyecek bir networke sahip olmayan ve görece düşük seviyeli bir medreseyi bitiren bir talebe mülâzım olabilmek için sınava girip başarılı olmak zorunluluğundayken, toplumun saygın kişilerin özellikle de âlim çocuklarının mülâzım olmak adına sınava tabi olma zorunluluğu bulunmamaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. İlhami Yurdakul, *İktidarın Ruhı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kişizade İmtiyazları (Beşik Uluması, Siyaseten Katl, Müsadere)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 62-64.

⁸⁸ Bu bilgiler için 18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Mülâzemet Rûznâmçe Kayıtlarına Göre Osmanlı İlimiye Mesleğine Dâhil Olan Mülâzımların Sosyal Tabanı adlı çalışmanın 34. Dipnotuna ve 1 Numaralı tabloya bakınız. Demirel, *a.g.m.*, 123, 125.

⁸⁹ Benzer durumu Madeline Zilfi de vurgulamaktadır. Zilfi, 18. yüzyılda aristokratik payelerin ulema arasında iyice yaygınlaştığını, ulema çocuklarının yüksek gelir getiren makamları ele geçirdiğini, babalarının oğullarına hamilik ettiğini böylece 18. yüzyılda

Hatt-ı hümâyûnun ikincisinde, ulemanın yeni göreve tayinleri durumunda şeyhülislamlardan 3, kazaskerlerden 2 mülâzım alınması istenmiştir. Bunun haricinde şeyhülislamların müderrisliğini yaptığı Sultan Bayezid medresesinden her 6 ayda 2 talebe olmak üzere yılda 4 mülâzım mesleğe dâhil olacaktı. Kazaskerler ise vazifede buldukları zaman aralığında tezkirecilik yolu ile yalnızca 1 adet talebesini mülâzım kaydettirebileceklerdi. Ek olarak müderrisler “mevleviyet”e erişmiş olsalar bile sadece 1 talebesini mesleğe dâhil edebilecekleri.

Gerçekte söz konusu bu talepler kazasker Sahhaf Şeyhzâde’nin defterine uygun bir şekilde yansımakta mıydı ya da ilmiyeye giriş yolları açısından ulemanın verdiği mülâzım sayısında bir azalma var mıydı?

Kazasker Sahhaf Şeyhzâde’nin mülâzemet defteri dikkatle incelendiğinde Şeyhülislam İshak İsmail Efendi 12 aylık zaman içerisinde teşrif yolu ile toplamda 7 talebesini, Rumeli kazaskeri Sahhaf Şeyhzâde 6 talebesini, Anadolu kazaskeri Abdullah Efendi 5 talebesini teşrif yolu ile mesleğe dâhil etmiştir. Sultan Bayezid medresesi müderrisliğini de yürüten Şeyhülislam Abdurrahim Efendi 12 aylık süre içerisinde 1 muîd ve 1 muzaf olmak üzere 2 danışmendini⁹⁰, Şeyhülislam İshak İsmail Efendi de 1 muîdini mülâzım kaydettirmiştir.

Kayıtta Şeyhülislam Abdurrahim Efendi 3’üncü defa Rumeli kazaskerliği döneminden kalan 1 danışmendini⁹¹, Anadolu kazaskeri Abdullah Efendi 1 talebesini⁹², Rumeli kazaskeri Sahhaf Şeyhzâde 2 talebesini⁹³, Nakibüleşraf olan Uşakîzâde Abdullah Efendi kazaskerliği döneminden kalan 1 talebesini⁹⁴ tezkirecilik yolu ile mesleğe dâhil edebilmiştir. “mevleviyet”e erişen medrese uleması ise bir medreseden diğerine geçişlerinde 1 danışmendini mülâzım yazdırabilmiştir.⁹⁵

Söz konusu hatt-ı hümâyûnun kazasker Sahhaf Şeyhzâde’nin kaleme aldığı mülâzemet rûznâmçesine etkisi değerlendirildiğinde bahsi geçen düzenlemeye tam anlamıyla uyulmadığı dikkati çekmektedir. Şeyhülislam ve kazaskerlerin teşrif yolu ile verdikleri mülâzım sayılarının öncekilere kıyasla⁹⁶ az olsa da hatt-ı hümâyûnda istenilen sayıya karşılık gelmemesi, kazasker Sahhaf Şeyhzâde’nin yıl içerisinde bir yerine iki danışmendini mesleğe dâhil etmesi, zikredilen düzenlemeye kısmen uyulduğuna işaret etmektedir.

Sahhaf Şeyhzâde’nin kazaskerliği döneminde 1716 tarihinde mülâzemet sistemine dair çıkarılan üç adet hatt-ı hümâyûn bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi mülâzemet rûznâmçe kaydında dikkati çekmektedir. Her ne kadar Kudüs’e kadı olarak atanan bir âlimin teşriften verdiği bir

aristokratik payelerin babadan oğula aktarılmak suretiyle makamların tam bir kapalı şirket haline geldiğini ifade etmektedir. Bkz. Madeline C. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası*, çev., Mehmet Faruk Özçınar, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2018), 30-39. Yine Zilfi eserin bir başka yerinde 18. yüzyılda devletin gelir getiren kurumlarının birçoğunun ulemanın elinde olduğunu, İlmiye müessesesinin kontrolünün ulema ailelerinin elinde bulunduğunu ve bir aristokrasi oluşturulduğunu ifade eder. Dahası, 1703’ten 1839’a kadarki sürede şeyhülislam olan elli sekiz kişiden yirmi dokuzunun on bir aileden ileri geldiğini vurgular. Bkz. Zilfi, *a.g.e.*, 25-31; Ancak ulema çocuklarının ilmiye sistemine dahil olmalarının, içine doğdukları sosyo-kültürel ortam sebebiyle doğal bir süreç olduğu da kabul edilmelidir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet İşirli “İlmiye”, TDV İslam Ansiklopedisi XXII (Ankara 2000), s. 142.

⁹⁰ MA, RKR, no. 255/78, 8-9.

⁹¹ MA, RKR, no. 255/78, s. 4.

⁹² Detaylı bilgi için bkz. Demirel, *a.g.t.*, 83.

⁹³ MA, RKR; no. 255/78, 16,18.

⁹⁴ MA, RKR, no. 255/78, 8.

⁹⁵ MA, RKR, no. 255/78, 4-19.

⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Demirel, *a.g.t.*, 49-50.

mülâzımı vermemesi istenmiş ise de çıkarılan ikinci hatt-ı hümâyûn, Kudüs'e atanan kadının vereceği bir mülâzım hakkı tekrardan iade edilmiştir.

Hakikaten Kudüs şehrine atanan kadının 1 mülâzımını mesleğe dâhil ettiği, Sahhaf Şeyhzâde'nin hem mülâzemet hem kadı ve müderris tevcih kayıtlarını içeren rûznâmçesinde tespit edilebilmektedir. Her iki defterde de Pir Mehmed Efendi'nin Kudüs kazasına hareketinde 1 danişmendini teşrif yolu ile mülâzım kaydettirdiği bilgisi bulunmaktadır.⁹⁷ Buradan hareketle çıkarılan hatt-ı hümâyûna uygun hareket edildiği söylenebilir.

Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği dönemine rastlayan üçüncü düzenleme, Rumeli, Anadolu ve Mısır kalemlerine tabi olan kaza kadılarının azledildiklerinde mülâzemet sürelerinin İstanbul'a geldikleri tarihten itibaren değil, görevlerinin sona erdiği tarihten itibaren başlaması üzerinde durmaktadır. Ayrıca bu düzenlemede zikredilen kaza bölgelerine atanacak kadıların, ilk atamalarında benzer şekilde imtihana tabi tutulmaları, imtihan sonucunda şeyhülislama arz sunup, arzına binaen ferman gönderilmedikçe herhangi bir kadı tevcih yapılmaması istenmiştir.

Rumeli, Anadolu ve Mısır kalemlerine ait kazalara atanacak kadıların mülâzemet süreleri ile ilgili kuralın kazasker Sahhaf Şeyhzâde'nin rûznâmçesine nasıl sirayet ettiği ve bahsi geçen bu kurala uyulup uyulmadığı tespit edilememektedir. Ancak mezkûr kalemlere atanacak kadıların, ilk atamalarına benzer şekilde imtihana tabi tutulup, imtihan sonrasında atanmalarıyla ilgili kuralın nasıl uygulandığı hususu tespit edilebilmektedir.

Kadı ve müderris tevcih kayıtlarının bulunduğu defterde müderrislikten kadılığa geçiş sürecinde kadı adayının mülâzemetinden sonra sınava tabi tutulduğu ve daha sonra kaza bölgesine hareket ettiği dikkatleri çekmektedir.⁹⁸ Ancak bir kazadan diğerine hareket eden kadı adayının her hangi bir sınava tabi tutulmadan atandığı tespit edilmektedir.⁹⁹ Bu bağlamda söz konusu

⁹⁷ Mülâzemet defterinde bu durum şu şekilde anlatılmaktadır; “Mevlâna-yı mezbûr halâ Kudüs-ı Şerîf kazâsı buyrulan umdetü'l-mevâlîü'l-'izâm Pîr Mehmed Efendi'nin talebelerinden olub kazâ-i mezbûr kadısına î'tâ buyrulan bir teşrifden mülâzemet ihsân buyrulmak ricâsına inâyetlü Şeyhülislam sellemehü'l-a'zîzü'l-allâm Hazretlerine mukaddemâ sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mazmûnu üzre evlâd-ı ulemâdan olmağla işâret ve î'lâm buyurdıklarında vârid olan fermân-ı cihânmutâ' mücebince kazâ-i mezbûr teşrifinden mülâzemet kabul buyrulan dâileridir.” Bkz. MA, RKR, no. 255/78, 11. Benzer bir ifade de Sahhaf Şeyhzâde'nin kadı ve müderris tevcih kayıtlarının bulunduğu rûznâmçede yer almaktadır. Bkz. MA, RKR, no. 256/79, 72.

⁹⁸ Düzenlemenin nasıl uygulandığı konusuna cevap aramak adına bir iki örnek vermek yerinde olacaktır. “Limason Kadısı Mustafa sene-i mezbûre Ramazân-ı şerîfi guresinden on sekiz ay zamanını tasarrufundan sonra ref” ve yeri yevmi kırk akçe ile İstanbul'da Yusuf Paşa Medresesinden yüz yirmi ay infisal ve tûl-i mülâzemet ve lede'l-ımtihân istihkâkı nümâyân olub sezâvâr-ı inâyet-işehriyârî mevlânâ Ömer dâilerine yevmi yüz elli akçe tevkît-i mezbûr ile tevcih olunub ba'de hulûlü't-tevkît müddet-i örfiyesi tamamına değin mutasarrıf olmak ricâsına bade'l-arz sadaka buyruldu.” Bkz. MA, RKR, no. 256/79, 12.

“Magosa kadısı Süleyman gayet-i şehri-âtiden müddet-i örfiyesi ba'de't-tekmil ref” ve yeri yevmi kırk akçe ile İstanbul'dan Ahmed Paşa medresesinden Otuz Altı ay infisal ve Otuz ay mülâzemet-i müstemiresi ve lede'l-ımtihân istihkâkı nümâyân olub sezâvâr-ı inâyet-i şehriyârî mevlânâ Muslihiddin dâilerine yevmi yüz elli akçe ve tevkît-i mezbûr ile tevcih olunub ba'de hulûlü't-tevkît müddet-i örfiyesi tamamına değin mutasarrıf olmak ricâsına ba'de'l-arz sadaka buyruldu.” Bkz. MA, RKR, no. 256/79, 23.

⁹⁹ Bu duruma bir iki örnek vermek gerekirse: “Bervecch-i ilhâk Mesarya ve Evdim ma'a Gilan mutasarrıfı Çıracı Mehmed gayet-i şehri-âtiden ref” ve yeri dört yüz dokuz dokuz akçe ile Siroz kazâsından hakîki ve î'tibârı otuz dokuz ay infisâli olub eşrâf-ı kuzât-ı zevi'l-ıhtirâmdan mütea'yyinü'l-ehliyet ve'l-istihkâk sezâvâr-ı inâyet-i şehriyârî ve şâyeste-i re'fet-i cihândarî Mevlânâ el-Hacc Ali dâilerine berâ-yı hazret-i şeyhülislam sellemehü'l-a'zîzü'l-'allâm misli ile inâyet buyrulan Kandîye kazâsına ilhâkiyet üzre tevcih olunub mevlânâ-yı mezbûr mülhak-ı mezkûr gâyet-i şehri-âtiden müncizen zabı ve Kandîye kazâsı muvakkiti Hüseyin sene-i mezbûre Rebiü'l-ahiri guresinden müddet-i örfiyesini tekmil ve ba'de Abdülaziz on iki ay müddet-i muayyenesini tasarrıf ba'de Mehmed müddet-i örfiyesini ba'de't-tekmil ref'nden Kandîye kazâsı ile ma'an müddet-i örfiyesi tamamına değin mutasarrıf olmak ricâsına ba'de'l-arz sadaka buyruldu.” Bkz. MA, RKR, no. 256/79, 41.

“İskenderiye kadısı Mehmed gayet-i şehri-âtiden on beş ay zamannı tasarrıf ba'de muvakkiti Ali sekiz ay müddet-i muayyenesini tasarrıfundan sonra ref” ve yeri yevmi iki yüz akçe ile İzladi kazâsından dokuz ay kasr-ı mugayyirinden mâ'adâ otuz beş ay infisâli

düzenlemenin Rumeli, Anadolu ve Mısır kalemlerine atanacak her kadı adayını kapsadığı dikkate alındığında Rumeli bölgesi özelinde düzenlemeye kısmen uyulduğu söylenebilir.

Değerlendirmek gerekirse, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde mülâzemet sisteminin işler yapısını düzeltmeye yönelik toplamda beş adet hatt-ı hümayûnun varlığı tespit edilmiştir. Bunların ikisi Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği öncesine rastlamakta iken diğer üçü Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği dönemine denk gelmektedir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği dönemi öncesi 1715 tarihli bu iki düzenlemenin sistem üzerinde ne derece bir etkiye sahip olduğunun anlaşılması açısından onun kaleme aldığı rûznâmçeler büyük önem arz etmektedir. Bunun nedeni ise söz konusu düzenlemelere en yakın tarihli mülâzemet kaydının Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği döneminde tutulmuş olmasıdır. Bahsi geçen bu beş adet düzenlemenin etkileri Sahhaf Şeyhzâde'nin kaydettiği rûznâmçelerde tespit edilebilmektedir.

Mülâzemet sisteminin işler yapısını değişime uğratması bakımından çıkarılan hatt-ı hümayûnların, mülâzemet sistemi üzerinde bir değişime sebep olduğu, istisnalar dışında çıkarılan beş düzenlemeye uygun hareket edildiği söylenebilir. Her ne kadar Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği öncesi ve döneminde çıkarılan hatt-ı hümayûnlar, mülâzemet sistemi üzerinde bir değişim ve dönüşüm meydana getirmiş ve Sahhaf Şeyhzâde'nin rûznâmçeleri üzerinde bir etkiye sahip olmuş olsa da söz konusu bu kanunnâmeler mülâzemet sistemi özelinde kronikleşen sorunların varlığına¹⁰⁰ ve bu sorunların çözülemediğine de delalet etmektedir.

olub sezâvar-ı inâyet-i şehriyârî ve şâyeste-i re'fet-i cihândarî Mevlânâ Hafızzâde İbrahim dâilerine yevmi üç yüz akçe ve sâlise rütbesi î'tibârî ve tevkîl-i mezbûr ile tevcîh olunub mevlânâ-yı mezbûr kazâ-i merkûmu ba'de hulûlü 't-tevkîl ancak on ay mutasarrıf olub bakîye müddet-i örfiyesi olan on ay zamanını Razlık kâdısı Osman kazâ-i merkûmu on ay tasarrufundan sonra ref'inden tekmil eylemek ricâsına ba'de 'l-arz sadaka buyruldu." Bkz. MA, RKR, no. 256/79, 46-47.

¹⁰⁰ Ayşe Zişan Furat çalışmasında, Osmanlı ilmiye teşkilatı ve mülâzemet sisteminde 16. ve 17. yüzyıldan kalma sıkıntı ve aksaklıkların 18. yüzyılda da devam ettiğini ve bu sorunlara çare olmak adına Osmanlı Devleti'nin bir dizi düzenlemeler çıkardığını ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Furat, *a.g.m.*, 247-256.

Sonuç

Osmanlı ilmiye müessesesine adım atacak adaylar için mülâzemet sistemi büyük önem arz etmektedir. Bunun için sistemin düzgün bir şekilde işlemesi gerekmektedir. Bu sebeple sistem özelinde var oluşundan 18. yüzyılın ilk çeyreğine değin birçok kanunnâme çıkarılmış ve söz konusu kanunnâmeler aracılığıyla ilmiye mesleğine dâhil olacak talebeler sayıca ve nitelik açısından kontrol edilmek istenmiştir. Dolayısıyla mülâzemet sistemine işler bir yapı kazandırmak, mesleğe girecek kişileri sayıca ve nitelik açısından kontrol etmek amacıyla çıkarılan kanunnâmelerin sistemin işleyiş yapısında sürekli bir değişime neden olduğu söylenebilir. Bu da sistemin statik bir yapıda olmaktan ziyade dinamik bir halde olduğunu göstermekle birlikte sistem özelinde benzer sorunların varlığına, bu sorunların iyi anlaşılmasını mülâzemet sisteminin işler yapısını düzene koymak adına sürekli olarak kanunnâmelerin çıkarıldığına ve var olan problemlerin istenen düzeyde bir çözüme kavuşturulmadığına işaret ediyor olabilir.

18. yüzyılın ilk çeyreğinde başta 1715 tarihli ve akabinde getirilen düzenlemeler de, mülâzemet sisteminin hala değişmekte olduğuna, önceki dönemlerde halledilemeyen problemlerin bir çözüme kavuşturulmak istendiğine delalet etmektedir. Sistem açısından ilk önemli düzenleme, Ebussuud Efendi'nin Rumeli kazaskerliği döneminde gerçekleşmiştir. Bu düzenlemeden sonra Rumeli kazaskerinin yeni mülâzımlar için bir rûznâmçe tutması istenmiş, statülerine göre ulemanın vereceği talebe sayısı belirlenmesi ve mesleğe girişte belirli kadrolar tanzim edilmesi talep edilmiştir. Böylece, mülâzemet sisteminin bundan sonraki süreçte nasıl işleyeceği ortaya konmuştur. Ebussuud Efendi'nin kazaskerliği döneminden Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin kazaskerliğine değin mülâzemet sistemini düzene koymak adına beş adet kanunnâmenin varlığı da bilinmektedir.

Esasında, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde mülâzemet sisteminin işler yapısında değişime neden olan düzenlemelerin bir kısmı Sahhaf Şeyhzâde'nin Rumeli kazaskerliği dönemine değil de Damadzâde Ahmed Efendi'nin Rumeli kazaskerliği dönemine rast geldiği tespit edilmiştir. Ancak Damadzâde'nin Rumeli kazaskerlik döneminde yeni mülâzımlar için tuttuğu defterin henüz tasnif edilip araştırmaya açılmamış olması, dolayısıyla 1715 tarihinde mülâzemet sisteminin değişimi adına çıkarılan hatt-ı hümayûnların etki açısından defter üzerinde görülemeyecek olması Sahhaf Şeyhzade'nin Rumeli kazaskerliği döneminin seçilmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak 18. yüzyılın ilk çeyreğinde mülâzemet sisteminin işler yapısını değiştirmeye yönelik toplamda beş adet hatt-ı hümayûnunun varlığı tespit edilmiştir. Bahsi geçen bu beş adet hatt-ı hümayûn ile yapılan düzenlemenin etkileri Rumeli kazaskeri Sahhaf Şeyhzâde'nin kaydettiği rûznâmçelerde görülebilmektedir.

Mülâzemet sisteminin işler yapısının hem değişimini sağlama hem meydana gelen sorunları çözüme kavuşturmaya yönelik çıkarılan hatt-ı hümayûnların, sistem üzerinde bir değişime sebep olduğu, istisnalar dışında sistem içerisindeki problemlerin çözüme kavuşturulmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Ayrıca çıkarılan bu beş adet düzenlemeye uygun hareket edildiği ifade edilebilir.

Her ne kadar Sahhaf Şeyhzâde'nin kazaskerliği öncesi ve döneminde çıkarılan toplamda beş adet hatt-ı hümayûn, mülâzemet sistemi üzerinde bir değişim ve dönüşüm meydana getirmiş olsa da söz konusu bu düzenlemelerin yapılmış olması sistem özelinde kronikleşen sorunların varlığını da

işaret etmektedir. Öncesinde ve 18. yüzyılın ilk çeyreğinde mülâzemet sistemi hususunda birden fazla düzenlemenin varlığı, bu düzenlemelerin Osmanlı ilmiye teşkilatı ve mülâzemet sistemi üzerinde benzer sorunlara değinerek bir birini tekrar ettiği, bu nedenle bahsi geçen kanunnâmelerin sorunları istenilen düzeyde çözemediği, dolayısıyla söz konusu düzenlemelerin uygulanmasında geçici bir etkiye sahip olduğu ve bu itibarla da ilmiye teşkilatı ile mülâzemet sistemi özelinde sorunların kronikleştiği kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi

Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri

MA, RKR, no. 242/65.

MA, RKR, no. 249/72.

MA, RKR, no. 255/78.

MA, RKR, no. 256/79.

MA, RKR, no. 260/83

II. Kaynak Eserler

Gelibolulu Mustafa Âli, *Siyaset Sanatı Nushatü's-Selâtîn*. Haz., Faris Çerçi. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.

Koçi Bey. *Koçi Bey Risâlesi*. Haz., Yılmaz Kurt. Ankara: Akçağ Yayınları, 2018.

Nev'i-zâde Atâî. *Hadâ'iku'l-hakâ'ik Fî tekmilati's Şakâ'ik*. 1 Cilt. Haz., Suat Donuk. Ed., Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi. *Tarih-i Raşid ve Zeyli*. 2 Cilt. Haz., Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*. 3 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 93, 2018.

Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 93, 2018.

III. Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Afyoncu, Erhan. "Rûznâmçe", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXV (İstanbul 2008), ss. 276-278.

Alan, Ercan ve Atçıl, Abdurrahman. *Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyılda Ulema Defterleri*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2018.

- Alan, Ercan. “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 49/49 (Mart 2017): 89-124.
- Atçıl, Abdurrahman. *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğunda Âlimler ve Sultanlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Kurt, İsmail, Aydın, Bilgin ve İlhami Yurdakul. *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2006.
- Baltacı, Cahid. “Kazasker Ruznâmçeleri’nin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti”. *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, 4/37 (Temmuz 1979): 55-100.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri*. 1 Cilt. İstanbul: İFAV yayınları 2005.
- Beyazıt, Yasemin. ““Râbia’ dan İnebahtı’ya” Rumelide Kadılık Rütbeleri”. *Yeni Türkiye Dergisi*, 66 (Mart-Haziran 2015): 1228-1236.
- Beyazıt, Yasemin. “Kazasker Ruznâmçelerinde Tipoloji ve Yeterlik”. *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan*, Ed. Ümit Ekin. 97-112. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Beyazıt, Yasemin. “Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)”. *Bellekten*, 73/267 (Ağustos 2009): s. 423-442.
- Beyazıt, Yasemin. “Rumeli Kadılikları ve Rütbelere Dair 1253/1837 Tarihli Bir Yazma”. *Bellekten*, 28/32 (Ocak 2007): 11-56.
- Beyazıt, Yasemin. “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanunnameleri ve Medrese Eğitimi”. *Bellekten*, 78/283 (Aralık 2014): 955-981.
- Beyazıt, Yasemin. *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Cengiz, Cihan. “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kanunnameleri ve Mülâzemet Sistemi”. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2019.
- Cihan, Ahmet. *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*. İstanbul: Birey yayınları, 2004.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Demirel, Tacettin. “18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Mülâzemet Rûznâmçe Kayıtlarına Göre Osmanlı İlmiye Mesleğine Dâhil Olan Mülâzımların Sosyal Tabanı”. *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34 (Nisan 2021): 107-131.
- Demirel, Tacettin. “XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi”. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2019.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2015.
- Erdoğan, Serkan. “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Hakkârî Doğumlu Memurlar”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/1 (Haziran 2021), s. 122-138.

- Erünsal, İsmail. “Kazasker Ruznamçeleri ve Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde Bulunan Bazı Ruznamçeler”, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014). 405-446.
- Fleischer, Cornel. *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. Çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Furat, Ayşe Zişan: “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Eğitiminde Dönüşüm: İslah mı? Yenilenme mi?”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*, 1 Cilt. Ed. Ahmet Hamdi Furat, Nilüfer Kalkan Yorulmaz, Osman Sacid Arı. 243-272. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- İpşirli, Mehmet. “Dânişmend”, TDV İslam Ansiklopedisi, VIII (İstanbul 1993), ss. 464-465.
- İpşirli, Mehmet. “İlmiye”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (Ankara 2000), ss. 141-145.
- İpşirli, Mehmet. “Mülâzemet”. TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (Ankara 2001), ss. 536-537.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”. *Bellekten*, 61/232 (Aralık 1997): 597-700.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI. XVII. Asırlar)”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 7/8 (Haziran 1988), 273-285.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Teşkilatında Mülazemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları”. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10/11, (1982): 221-231.
- İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlmiyesi*. İstanbul: Kronik yayınları, 2021.
- Kuru, Levent. “Kazasker Rûznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın ilk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2011.
- Unan, Fahri. “Sahn-ı Semân”. TDV İslam Ansiklopedisi, XXXV (İstanbul 2008), ss. 532-534.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4. Basım, 2014.
- Yurdakul, İlhami. *İktidarın Ruhu Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kişizade İmtiyazları (Beşik Uluması, Siyaseten Katl, Müsadere)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Yücel, Yaşar: *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi’l-Müslimîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn, Hırzû’l-Mülûk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Zilfi, Madeline C. *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası*. Çev. Mehmet Faruk Özınar, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2018.
-